

Рівненський державний гуманітарний університет
Філологічний факультет
Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

**ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ:
СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІР**

Виконала студентка VI курсу, групи УМ-61

спеціальності 014 Середня освіта

(українська мова і література)

Сітовська Софія Петрівна

Керівник – канд. філол. наук, доц.

Шульжук Наталія Василівна

Рецензент – д. ф. н., проф.

Мединська Наталія Миколаївна

Рівне – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ	
1.1. Дослідження проблеми мовної ситуації в Україні у сучасному мовознавстві.....	8
1.2. Аналіз законодавчого поля української мови (1989-2020 рр.).	21
1.3. Методи дослідження мовної ситуації в Україні в соціолінгвістичному аспекті.....	43
Висновки до першого розділу.....	54
РОЗДІЛ 2. МОВНО-КУЛЬТУРНІ ОРІЄНТИРИ РІВНЯН: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ	
2.1. Функціонування мови у сфері освіти як об’єктивний показник її реального суспільного статусу в регіоні	58
2.2. Мовні преференції населення Рівненщини у сфері засобів масової інформації та культури.....	65
2.3. Мовна ситуація в офіційній сфері.....	71
Висновки до другого розділу.....	74
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Сучасна наукова парадигма ґрунтується на ідеях єдності природничо-наукового та гуманітарно-наукового знання й тлумачить складні людиномірні системи, що саморозвиваються. Важливість процесу антропологізації філософії полягає в можливості поєднувати різноманітні знання в цілісну систему, що формує глибинне розуміння сутності та природи людини. З позицій антропоцентричної парадигми мова – це результат діяльності народу, творчих особистостей та інститутів, які виробляють норми і правила функціонування мови. Антропоцентричність у контексті лінгвокультурологічного підходу передбачає вивчення мови як феномена культури, як виразника особливої національної ментальності, що відображає діяльнісно-поведінкову домінанту того чи іншого народу.

Мовні проблеми в Україні виходять далеко за межі проблем лінгвістичних, оскільки мова є не лише символом духовного життя нації, але й чинником єднання людей. Сучасна українська соціолінгвістика віддає перевагу вивченню мовної особистості як представника певної групи, вбачаючи своє завдання в аналізі й моделюванні мовної ситуації, дослідженні різних утілень мови та їх комунікативної потужності. На думку Н. П. Шумарової, «вона вивчає всі сфери, де функціонує мова, але крізь призму людини» [87, с. 45]. Залежно від мовної ситуації держава розробляє мовну політику. Цим поняттям оперує соціолінгвістика.

У Конституції нашої країни українська мова визначена як державна, однак насправді не виконує повною мірою передбачені законодавством державні функції і не охопила всю українську націю, всю територію держави, не стала, за термінологією О. Б. Ткаченка [74, с. 121], повноетнічною.

Аналіз мовної політики є важливою складовою частиною соціолінгвістики. Мовна політика розглядається як спроба уряду впливати на оволодіння мовою та її використання населенням. Соціолінгвістичні дослідження мовної ситуації в Україні спрямовані на вирішення практичних

завдань розширення соціальної бази української мови і повернення їй функціональної повноти.

Мовна ситуація в Україні стала об'єктом дослідження українських мовознавців та соціологів після проголошення її незалежності. Українські мовознавці зосереджувалися передусім на двох аспектах: аналізі реального стану функціонування української мови в окремих регіонах і державі загалом та виявах деструктивного асиміляційного впливу російської мови на українську в різних комунікативних сферах.

До питань історії формування мовної ситуації в Україні зверталися П. Гриценко [13], О. Тараненко [70], О. Ткаченко [72], В. Німчук [53], Г. Півторак [55], І. Фаріон [77], Н. Шумарова [87] та ін.

Дослідників цікавили передусім витoki українсько-російського білінгвізму (Н. Шумарова), формування мовного середовища міст (Г. Півторак), виникнення й поширення мішаного українсько-російського мовлення (Л. Масенко), деструктивний вплив тоталітаризму на українську мову (І. Фаріон). Особливості функціонування радянської «новомови» в Україні проаналізували О. Зарецький та І. Ренчка.

Територіальні особливості мовної ситуації в Україні у функційному аспекті були предметом аналізу в публікаціях К. В. Балабухи (Харківщина), О. Зубарева, І. Кудрейко (Донеччина), Т. Миколенко (Тернопільщина), І. Цар (київське молодіжне середовище), А. Чучвари (Львівщина).

Вияви мовної ситуації в діловому спілкуванні й торгівлі окреслено у дослідженнях В. Шелудько [84] та М. Гонтар [12]; у ЗМК – О. Рудої [62].

Зміни в мовній ситуації України у зв'язку із глобалізаційними процесами (впливом англійської мови на мовний ландшафт українських міст) аналізує В. Радчук [58]. Вивчення мовної ситуації в Україні у проєкції на мовну свідомість представлено у дослідженнях О. Михальчук [48] та П. Селігея [64].

Теоретичне підґрунтя нашого дослідження становлять праці таких науковців, як Б. Ажнюк [1], П. Гриценко [13], Г. Мацюк [44], О. Тараненко [70], Н. Шумарова [87], Г. Яворська [88] О. Ткаченко [72], Л. Масенко [38], Ю. Бестерс-Дільгер [3], О.Майборода [27], О. Вишняк [10], С. Соколова [67], Г. Залізник [19].

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.) покликаний захистити права українських громадян на отримання інформації та послуг державною мовою, наповнити державний статус української мови реальним змістом та підтримати українську мову як один з найважливіших чинників національної безпеки та державної єдності. У цьому контексті виникає потреба вивчення мовно-культурної ситуації на Рівненщині, яка не була предметом спеціального лінгвістичного опису, з чим і пов'язуємо **актуальність** нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – мовно-культурна ситуація в Україні, і на Рівненщині зокрема.

Предмет дослідження – мовні пріоритети мешканців Рівненщини у різних галузях життєдіяльності.

Мета дослідження – проаналізувати мовно-культурні пріоритети мешканців Рівненщини у різних галузях життєдіяльності та визначити рівень їх національно-культурної самосвідомості.

Поставлена мета зумовила розв'язання таких **завдань**:

- здійснити аналіз теоретичної літератури з теми дослідження;
- проаналізувати правові засади регулювання мовних відносин в Україні та обґрунтувати чинники, що впливають на мовну ситуацію у суспільстві;
- на основі анкетування здійснити аналіз мовно-культурної ситуації на Рівненщині у сфері освіти, засобів масової інформації, культури та визначити чинники, що уможливають нейтралізацію намагань суб'єктивного втручання у процеси мовного функціонування;

- напрацювати рекомендації щодо гармонізації національних відносин та зміцнення стабільності поліетнічного українського суспільства.

Методи дослідження. В основу магістерського дослідження покладено описовий метод, який реалізовано за підтримки теоретичних методів (аналіз літератури з проблеми дослідження, нормативно-правової документації щодо регулювання мовних відносин в Україні, узагальнення й систематизації, що уможливили виокремлення чинників та принципів, які визначають мовну політику держави), а також методи спостереження, анкетування, бесіди (інтерв'ю) та кількісної обробки.

Наукова новизна одержаних результатів. Здійснено спробу комплексного аналізу мовно-культурної ситуації на Рівненщині, що уможливило визначення рівня національно-культурної самосвідомості жителів області, усвідомлення ними української мови як одного з вирішальних чинників національної самобутності українського народу.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що основні положення, представлені у ньому, доповнюють висновки провідних українських дослідників щодо мовної ситуації в Україні та визначають перспективи позитивного розв'язання цілого кола соціолінгвістичних проблем не лише на Рівненщині, а й в Україні загалом.

Практичне значення одержаних результатів пов'язуємо із можливістю їх використання під час укладання матеріалів для спецкурсів та спецсеминарів із соціолінгвістики для студентів філологічних спеціальностей закладів вищої освіти, а також при укладанні рекомендацій щодо позитивного розв'язання проблем, пов'язаних із національно-мовними інтересами не лише мешканців Рівненщини, а й із гармонізацією національних відносин та зміцнення стабільності поліетнічного суспільства загалом.

Апробація результатів магістерського дослідження. Розділи магістерської роботи обговорювалися на засіданні кафедри стилістики та культури української мови РДГУ (протокол № 18 від 12 грудня 2020 року), а

її окремі положення були представлені у виступі на пленарному засіданні Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції «Пріоритети філологічної освіти» (травень 2020 р., м. Рівне) та у матеріалах Міжнародної студентської наукової конференції «Перспективні галузі наукових досліджень: динаміка та тренди» (16 жовтня 2020 р., м. Суми) (тези «Мовна ситуація на Рівненщині»)

Структура магістерської роботи відповідає її меті й завданням. Вона складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (95 позицій), списку використаних джерел (37 позицій) та додатків (3). Загальний обсяг магістерського дослідження становить 106 сторінок, з яких 80 сторінок – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ

1.1. Дослідження проблеми мовної ситуації в Україні у сучасному мовознавстві

Формування сучасної наукової картини світу відзначається послідовним утвердженням ідей людиномірності та антропоцентризму. Антропоцентризм, на думку І. Скакуна, «постає моделлю розвитку, яка зорієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини, створення гідних умов для реалізації її інтелектуальних, творчих здібностей та можливостей. Концепція антропоцентризму відіграє надзвичайно важливу роль у новітніх науково-світоглядних побудовах, оскільки зорієнтована на буття людини, даючи змогу тлумачити його найбільш проблематичні та суперечливі аспекти» [65, с. 193].

Антропоцентризм як методологічний принцип, зазначає О. Селіванова, застосовується у лінгвістиці під час дослідження мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури [63, с. 38].

І. Скакун відзначає процес зближення природничих і гуманітарних наук, зокрема, «природознавство орієнтується на досягнення природи, гуманітарні науки – на досягнення людини чи культури. На сучасному етапі розвитку науки (у контексті синергетики) природничо-наукові елементи впроваджуються в гуманітарні науки та навпаки. Людина ж постає в центрі взаємодії наукової та гуманітарної парадигм. У цьому контексті методологічна функція філософії науки полягає в забезпеченні міждисциплінарних взаємозв'язків між різноманітними видами наукового знання. Головний акцент при цьому учені роблять на взаємоінтеграції природничо-наукового, гуманітарно-наукового та науково-технічного знання» [65, с. 194]. Завдання антропоцентризму, зазначає науковець, полягає

у спрямуванні та орієнтації «подібних багатовекторних наукових пошуків задля збереження цілісності науки та запобігання антигуманних сцієнтистських проявів» [89, с. 195].

Як влучно зазначив І. Скакун «постнеокласична наука має характер відверто людиноцентристський. І якщо досі наука намагалась абстрагуватися від цінностей, керуючись ідеалом ціннісно-нейтрального знання, то на сучасному етапі її розвитку аксіологічна зумовленість є основним методологічним регулятивом під час побудови пізнавальних стратегій» [65, с. 195].

Згідно з твердженням І. Скакуна, «реалізація концепції антропоцентризму залежатиме від адекватності тих основних людиномірних констант, які стануть основою в розв'язанні одвічних і нагальних філософських проблем. Активність і дієвість людини поряд із її відповідальністю сприятимуть гармонійному співіснуванню людини з природою та визначенню статусу людини у Всесвіті» [65, с. 195]. Загалом, зазначає науковець, «у сучасній філософії науки спостерігається процес усебічного дослідження пізнавальних потенцій людини, що породжує різноманітні підходи та методологічні практики. Активно формуються різноманітні парадигми, зокрема, аксіологічна, комунікативна, лінгвістична, а в контексті розмаїття парадигм визрівають нові підходи, які в кінцевому результаті розширюють пізнавальні компетенції людини. Антропологічна проблематика з периферії науки зміщується в центр, продукуючи нові смисли та формуючи оригінальні способи розв'язання концептуальних завдань» [65, с. 195].

Когнітивна наукова парадигма в лінгвістиці характеризується спрямуванням на вивчення мови як засобу отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду [63, с. 32].

Останнім часом на стикові з лінгвістикою оформилися нові галузі знань, які уможливають глибоке і різнобічне вивчення мовних проблем. Зупинимось докладніше на науковій проблематиці цих галузей знань.

Когнітивна лінгвістика розглядає мову як пізнавальне знаряддя кодування та трансформації знань, однак мова є не лише внутрішньою здатністю людини, а й надана людині ззовні та створена незалежно від конкретного індивіда, нав'язуючи йому при засвоєнні свій спосіб категоризації й концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду етносу [63, с. 32].

Головними векторами когнітивних досліджень у мовознавстві стали:

1) аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу; 2) з'ясування специфіки категоризації та концептуалізації світу дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду; 3) опис організації внутрішнього лексикону, вербальної пам'яті людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті взагалі; 4) пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття й розуміння мовлення, комунікації; 5) дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні; 6) установлення співвідношення мовних структур із когнітивними тощо [63, с. 33].

Особливість когнітивної лінгвістики, зазначає О. Селіванова, виявляється в її «гуманістичному характері: мова розглядається не як об'єктивно існуюча система «*sui generis*», а як частина духовного світу кожного мовця, нерозривно пов'язана з усією ментальною діяльністю індивіда та колективною свідомістю народу» [63, с. 33].

Проблеми зв'язку мови та суспільства, мови і влади, соціальної диференціації мови, мовної ситуації, мовної політики, мовних контактів, норми й варіативності зумовили розвиток та становлення у сучасному мовознавстві новітніх галузей на межі з лінгвістикою, зокрема, таких, як комунікативна лінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика та ін.

Комунікативна лінгвістика є мовознавчою дисципліною нового типу, що з метою дослідження власного об'єкта інтегрує різні галузі лінгвістики, як-от: теорію мовленнєвих актів, лінгвопрагматику, паралінгвістику, лінгвогенристику, теорію мовленнєвої діяльності, дискурсологію, мовленнєзнавство [63, с. 551].

О. Селіванова зазначає, що «дотичними до кола проблем комунікативної лінгвістики є різні аспекти лінгвістики тексту, психолінгвістики, лінгвістичної семантики, стилістики, соціолінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, когнітивної й комп'ютерної лінгвістики, лінгвосинергетики, лінгвістичної філософії, теорії інформації, комунікативістики тощо. Комунікативна лінгвістика спрямована на дослідження закономірностей, складників, чинників комунікативної діяльності, яка здійснюється на базі природної мови» [63, с. 551].

Об'єктом комунікативної лінгвістики є мова, представлена в реальних процесах комунікації (дискурсивна практика), а предметом – організація комунікативної ситуації у взаємодії її функціональних взаємно детермінованих модулів, одним із яких є вербальне повідомлення (текст) [63, с. 551].

Головними завданнями комунікативної лінгвістики О. Селіванова визначає такі: «вивчення природи, типів і форм мовної комунікації; виокремлення й опис мінімальних одиниць мовленнєвого спілкування (мовленнєвих актів, комунікативних актів, мовленнєвих подій, інтеракцій тощо), визначення їхньої ролі й ваги в комунікативному процесі; характеристика типів комунікативної взаємодії і засобів комунікативного впливу; обґрунтування зразків мовленнєвого спілкування: мовленнєвих жанрів і типів дискурсу; аналіз тексту як знакової форми мовленнєвого спілкування й обґрунтування законів організації мовного коду в комунікації; дослідження паравербальних і невербальних засобів мовної комунікації, їхніх функцій у комунікативній ситуації; характеристика сфер мовної комунікації, їхньої взаємодії зі стилями спілкування; вивчення психолінгвістичного

аспекту породження, сприйняття й розуміння повідомлення й аналіз комунікативної компетенції у філогенезі й онтогенезі, її зв'язків із мовною компетенцією; опис організації комунікативної ситуації, її складників і їхніх типів; пошук оптимальних моделей комунікативної ситуації; упорядкування методів аналізу мовної комунікації; розробка рекомендацій щодо успішності, ефективності проведення комунікації, щодо її планування й контролю; дослідження особливостей міжкультурної комунікації, її головних аспектів і понять; розроблення методик формування міжкультурної комунікативної компетенції тощо» [63, с. 551].

Психолінгвістика дає змогу проектувати вивчення мовних знаків на аналіз їхнього психологічного підґрунтя в аспекті продукування, сприйняття й онтогенезу мовлення, мовленнєвої діяльності, організації пам'яті, ментального лексикону.

Психолінгвістику О. Селіванова визначає як «маргінальну галузь лінгвістики, спрямовану на дослідження розвитку й застосування мовленнєвої здатності як психічного феномена, її реалізації в механізмах породження та сприйняття мовлення у проекції на психічну діяльність людини в її соціально-культурній взаємодії та кодову систему мови» [63, с. 188].

Головними проблемами психолінгвістики залишаються методологія психолінгвістичних досліджень, моделювання й аналіз процесів породження, сприйняття й розуміння мовлення, механізмів формування в людини мовної здатності, опис організації ментального лексикону, аналіз дитячого мовлення, мовної свідомості й образу світу, дослідження невербальних складників комунікації, психічних механізмів ефективності спілкування, кодування й декодування текстів, міжкультурного спілкування, оволодіння іншою мовою, білінгвізму тощо [63, с. 192].

О. Селіванова зазначає, що «сьогодні психолінгвістичний аспект наявний у будь-якій галузі мовознавства і його виокремлення або в галузь психолінгвістики, або в самостійну дисципліну залежить від розробки

теоретичних засад, методологічного інструментарію й окреслення кола проблем, розв'язання яких потребує відповідного укрупнення психолінгвістичного аспекту» [63, с. 245].

Об'єктом соціолінгвістики є мова в аспекті її соціальної диференціації, а предметом – функціонування мови в соціальному контексті.

До кола соціолінгвістичної проблематики учені відносяться взаємовідношення мови й суспільства, репрезентованого системою суспільних об'єднань і груп у структурі складних соціальних відношень і функцій. О. Селіванова зауважує, що «етнос, соціум, культура онтологічно взаємозалежні, однак гносеологічно роздільні як предметні сфери досліджень» [63, с. 316].

Головними векторами соціолінгвістичних досліджень залишаються проблеми мовної ситуації, мовного колективу, суспільних функцій мови, форм її існування в соціумі, соціальної диференціації мов залежно від різноманітності соціальних шарів (стратифікаційна) і соціальних ситуацій (ситуативна), двомовності, полілінгвізму, мовної міксації, мовної політики, норми, мовного будівництва та ін. [63, с. 321].

Ю. Макарець зазначає, що термін «мовна політика» сьогодні розуміють по-різному, «спектр його тлумачень доволі широкий – від метамовних рефлексій та ідеологічних принципів до конкретної системи заходів, до яких вдається держава чи суспільні інституції з метою регулювати мовні відносини в суспільстві» [28, с. 96].

В. Брицин тлумачить мовну політику як «сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи» [8, с. 357].

На думку Л. Масенко, «мовна політика» – «заходи держави щодо розв'язання питань розвитку мови в соціумі, країні» [38, с. 93].

На переконання І. Куць, мовна політика «спрямована на вирішення національно-мовних інтересів, гармонізацію національних відносин та зміцненні стабільності поліетнічного суспільства» [26, с. 7].

Мовну політику О. Селіванова розглядає як «концентроване вираження ідеологічних і соціальних принципів, що визначають політичне, теоретичне та практичне ставлення тієї чи іншої державної системи (органів влади) до функціонування, розвитку та взаємодії мов, до їхньої ролі в житті народу чи народів, яке реалізується в сукупності ідеологічних, політичних, юридичних, адміністративних заходів, спрямованих на розвиток, функціонування, баланс мов, зміну чи збереження мовної ситуації в державі, регіонах, соціумі» [63, с. 445].

Поняття «мовна ситуація» належить до базових у соціолінгвістиці, оскільки «окреслює об'єкт дослідження цієї мовознавчої науки, а також пов'язує соціолінгвістичний аналіз побутування певних мов із практиками мовного планування, застосовуваними в різних країнах. Усвідомлення цього зв'язку дало підстави визначати мовну ситуацію як основний параметр в оцінці мовної політики» [83, с. 7].

До аналізу традиційних підходів у визначенні поняття «мовна ситуація», на які спираються українські соціолінгвісти, вдається Я. Жовніренко у статті «Визначення терміна мовна ситуація в лінгвістичній енциклопедичній літературі» [16].

Загалом на підставі аналізу лінгвістичної літератури доречно говорити про вузьке та широке трактування поняття «мовна ситуація». При вузькому трактування мовну ситуацію витлумачують як лінгвогеографічну (ареальну) єдність мов, які сусідять у межах соціуму, взаємодіючи між собою [46, с. 160].

О. Шевчук-Клюжева цей підхід пов'язує з американською соціолінгвістичною школою, наголошуючи, що, «за традицією, мовні ситуації в ній визначають «як сукупність даних про кількість мов, якими користуються в певній країні чи географічному ареалі, про стан і характер діалектів, про кількість носіїв певної формації та вартісне орієнтування носіїв щодо функціонування формацій у різних мовних суспільствах»

[83, с. 7]. Покликаючись на теоретичні розвідки, дослідниця наголошує, що через різний соціальний статус носіїв мовних кодів між мовними формаціями конкретного мовного суспільства завжди наростає напруження. Для свого дослідження О. Шевчук-Клюжева випрацювала таку дефініцію: «Мовна ситуація – це характеристика особливостей конкретної території щодо побутування усіх можливих форм одного чи декількох мовних кодів у межах певного колективу» [83, с. 9].

У широкому значенні мовну ситуацію визначають як суспільний стан національної спільноти, характер її мовної свідомості, пов'язаної із задоволенням комунікативних потреб за допомогою однієї або кількох мов. У межах цього підходу мовні ситуації витлумачують як «умови і стан функціонування мов та конкретні сфери їх використання» [13, с. 16].

В енциклопедії «Українська мова» (за редакцією В. Брицина) поняття «мовна ситуація» визначено як «притаманний суспільству спосіб задоволення комунікативних потреб за допомогою однієї або кількох мов» [8, с. 361] і безпосередньо пов'язано з мовною політикою, пор.: «Мовній ситуації в Україні у зв'язку зі зміною мовної політики властиві процеси протиборства старих стереотипів і нових тенденцій мовного планування» [8, с. 361].

Отже, мовна ситуація – це сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіальному й соціальному взаємовідношенні й функціональній взаємодії у межах певних географічних регіонів, тобто це взаємовідношення використовуваних на певній території різних мов чи різних варіантів однієї мови.

Мовна ситуація в Україні стала об'єктом дослідження українських мовознавців із проголошенням незалежності України. Дослідників цікавили передусім два аспекти: аналіз реального стану функціонування української мови в окремих регіонах і державі загалом та різні вияви деструктивного асиміляційного впливу російської мови на українську. Моніторингові соціологічні дослідження, а також соціолінгвістичні розвідки заклали

підґрунтя для об'єктивних висновків за кількісними параметрами. До цього спонукало усвідомлення того факту, що за роки незалежності «змін зазнала і українська мова, і мовна ситуація, і суспільство щодо ставлення до української мови та мовної проблематики загалом» [13, с. 41].

До питань історії формування мовної ситуації в Україні зверталися П. Гриценко, Л. Масенко, М. Мозер, О. Тараненко, О. Ткаченко, В. Німчук, Г. Півторак, І. Фаріон, Н. Шумарова. Дослідників цікавили передусім витоки українсько-російського білінгвізму, формування мовного середовища міст, причини нерівномірного мовного розвитку в територіальному вимірі та за типом населеного пункту, виникнення й поширення мішаного українсько-російського мовлення, деструктивний вплив тоталітаризму на українську мову. Особливості функціонування радянської «новомови» в Україні проаналізували О. Зарецький, Л. Масенко, І. Ренчка. Мікросоціолінгвістичний зріз мовної ситуації подано в працях Т. Кузнецової, І. Процик. Вияви мовної ситуації в діловому спілкуванні й торгівлі окреслено в дослідженнях В. Шелудько та М. Гонтар; у ЗМК – О. Рудої. Зміни в мовній ситуації України у зв'язку з глобалізаційними процесами, зокрема вплив англійської мови на мовний ландшафт українських міст, аналізує В. Радчук. Відбиття мовної ситуації в Україні в мовній свідомості є предметом дослідження О. Михальчук та П. Селігея.

Аналізуючи мовну ситуацію в Україні крізь призму стану української мови, О. Ткаченко констатує, що українська мова ніде на власній національній території не є такою, «що охоплює не тільки всю українську етнічну (титульну) націю, а й що характерно для справжньої нації, як мова державна вона не об'єднує також українську політичну націю, сукупність усіх громадян Української держави незалежно від їхнього національного походження» [74, с. 499]. На думку О. Ткаченка, найбільше «больових точок» української мови зосереджено в Східній Україні, що дається взнаки навіть у Києві, який, набувши значення політичного центру України, ще не став у ній водночас столицею української мови, адже українська мова

скидається тут не так на повноправну господиню, як на несміливу й ледь толерувату гостю» [74, с. 400].

Л. Масенко наголошує, що «мовну ситуацію України характеризує поширення на її території двох мов – української і російської, а також різних форм українсько-російського білінгвізму, координативного та змішаного» [38, с. 130].

Н. Шумарова, досліджуючи історію формування мовної ситуації в Києві, констатує, що «упродовж ХХ ст. відбувся перехід від офіційного монолінгвізму до офіційного білінгвізму, у якому, щоправда, дві мови мають різну потужність у мовній свідомості білінгва, неоднаковою мірою використовуються ним і посідають різні місця в системі комунікативних потреб» [87, с. 68].

І. Кудрейко наголошує на пріоритетності історичного чинника у дослідженнях мовної ситуації в певному регіоні, оскільки він, на думку дослідниці, «уможлиблює простеження діахронного зрізу мовної ситуації, що постала на обстежуваній території, визначення сильних / слабких позицій мов, використовуваних тими чи тими мовними спільнотами на досліджуваній території протягом тривалого часу, встановлення концептуальних параметрів сучасного вияву мовної ситуації» [24, с. 5].

О. Шевчук-Клюжева, характеризуючи історичні умови формування мовної ситуації в Донецькій області, наводить факти, не врахувавши які не можна об'єктивно оцінити реальну мовну ситуацію у сфері шкільної освіти в краї, пор.: «За радянських часів українську мову на Донеччині було повністю витіснено не лише з вищих навчальних закладів, але й з міських шкіл. На Донеччині станом на 1990 р. з майже 1300 шкіл області залишилося 103 маленькі сільські школи з українською мовою викладання, в яких навчалася менше 3 % всіх учнів» [83, с. 74].

Аналіз історичного контексту формування мовної ситуації в Україні дає підстави українським соціолінгвістам констатувати, що, попри поліетнічність національного складу населення України, мовну ситуацію в

державі визначає конкурування на її території двох мов – української та російської [88, с. 11].

Територіальні особливості мовної ситуації в Україні є предметом аналізу в публікаціях К. Балабухи [2], І. Браги [6], А. Загнітка [18], І. Кудрейко [24], Л. Масенко [38], Т. Миколенко [47], О. Рудої [62], І. Цар [78], А. Чучвари [81], О.Шевчук-Клюжевої [83] та ін.

Висвітлюючи результати соціолінгвістичного дослідження мовної ситуації у Києві Центру соціологічних досліджень «Громадська думка» Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем Києва, М. Залізник зауважує, що основним об'єктом аналізу було ставлення киян до української мови як державної в умовах її конкуренції з російською та виявлення змін у масовій свідомості мешканців столиці щодо перспектив розширення сфери вживання української мови [19, с. 20-24].

Крізь призму усного мовлення молодих киян аналізує мовну ситуацію в столиці І. Цар. Порівнявши власні спостереження з результатами цільового анкетування та масового опитування, дослідниця робить висновок, що мовна поведінка молодих киян зумовлена впливом білінгвального середовища в місті. «У ситуації двомовності молодь неоднаково використовує українську і російську мови, розмежовуючи їхні функціональні сфери, – зазначає дослідниця. – Мова спілкування в родині та поза домом тотожна здебільшого для російськомовних киян, які зберігають мовну стійкість, тоді як україномовні поза домом переходять на російську або використовують обидві мови, що свідчить про тиск мовного середовища...» [79, с. 11].

К. Балабуха аналізує мовну ситуацію на Харківщині за ставленням викладачів вишів до української мови як мови викладання. Дослідниця зауважує, що половина майже з 9 тис. викладачів вищої школи за 10 років після ухвалення «Закону про мови» так і не спромоглася опанувати навчальні курси державною мовою, а близько тисячі ще треба починати вчити державної мови [2, с. 139-145].

Про особливості поширення і вживання суржику як прикмети мовної ситуації на Сумщині пише І. Брага. Дослідниця, зокрема, проаналізувала соціальні та соціально-психологічні чинники вживання суржику в міській комунікації Сум, що дало їй підстави для висновку про ідентифікаційну функцію цього мовного коду в ситуаціях спонтанного і невимушеного спілкування [6, с. 125].

Мовну ситуацію на Донеччині наприкінці першого десятиліття XXI ст. аналізує О. Шевчук-Клюжева. Дослідниця наводить дані про функціонування української мови у сфері загальної середньої та вищої освіти, закладах культури, зокрема бібліотеках, ЗМІ. За обрахунками дослідниці, у зазначений період телерадіоорганізації використовували в ефірі в середньому 45 % державної мови і 55 % – російської, крім обласної державної телерадіокомпанії, яка пропонує слухачам програми в такому співвідношенні мов: українською – 65 %, російською – 35 % [83, с. 76].

Здійснене соціолінгвістичне портретування міст Донеччини крізь призму кількісних і якісних характеристик дало підстави І. Кудрейко констатувати, що українська мова ще не набула в регіоні адекватного застосування в усіх сферах життя, рівень престижу неадекватний її використанню, хоча останні дослідження доводять прогнозоване розширення молодшими поколіннями сфер ужитку української мови [24, с. 7].

До аналізу регіональних особливостей функціонування української мови в сучасній Україні долучилися антропологи та соціологи. Матеріалом антропологічних студій стали польові дослідження в місті Одесі, здійснені упродовж 2006 – 2007 рр. Дослідників зацікавив регіональний вимір мовної політики та мовної ситуації. Згідно з останнім всеукраїнським переписом населення 2001 р., в Одеській області проживають 133 національності, а в місті Одеса нараховують 127 різних етнічних груп. Проте мовні дебати, що відбувалися навесні – влітку 2007 р., були зосереджені не так на мовах цих численних меншин, як на статусі російської мови в регіоні [91, с. 17].

У праці «Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи» О. Вишняк залучає до аналізу біографічні та когортні (поколіннєві) методи, що дало підстави для висновку про скорочення українських мовних практик і посилення міжрегіональної мовної диференціації в Україні [10, с. 78].

На основі теоретичного аналізу проблеми мовної ситуації в Україні у сучасному мовознавстві зроблено висновок, що дослідження вітчизняних мовознавців зосереджуються на двох аспектах, зокрема, на аналізі реального стану функціонування української мови в окремих регіонах і державі загалом та різних виявах деструктивного асиміляційного впливу російської мови на українську.

Отже, теоретичний аналіз наукових джерел продемонстрував, що у працях науковців проблеми мовної ситуації в Україні розкриваються в контексті таких аспектів: історія формування мовної ситуації в Україні (П. Гриценко, О. Тараненко, О. Ткаченко, В. Німчук); особливості функціонування радянської «новомови» в Україні (О. Зарецький, Л. Масенко, І. Ренчка); територіальні особливості мовної ситуації в Україні у функційному аспекті (К. Балабуха, І. Брага, А. Загнітко, О. Кудрейко, О. Руда). Мікросоціолінгвістичний зріз мовної ситуації подано в працях Т. Кузнецової, І. Процик. Вияви мовної ситуації в діловому спілкуванні й торгівлі окреслено в дослідженнях В. Шелудько та М. Гонтар; у ЗМК – О. Рудої. Зміни в мовній ситуації України у зв'язку із глобалізаційними процесами, зокрема вплив англійської мови на мовний ландшафт українських міст, аналізує В. Радчук. Відбиття мовної ситуації в Україні в мовній свідомості є предметом дослідження О. Михальчук та П. Селігея. Теоретичні засади аналізу мовної ситуації в Україні поглиблено в працях Б. Ажнюка, С. Соколової, Г. Яворської. На основі теоретичного аналізу проблеми мовної ситуації в Україні у сучасному мовознавстві зроблено висновок, що дослідження вітчизняних мовознавців зосереджуються на двох аспектах, зокрема, на аналізі реального стану функціонування

української мови в окремих регіонах і державі загалом та різних виявах деструктивного асиміляційного впливу російської мови на українську.

1.2. Аналіз законодавчого поля української мови (1989-2020 рр.)

Мова є важливим об'єктом правових відносин, що виникають між громадянами, організаціями та органами влади, оскільки вона є інструментом формування офіційних, усних, письмових, інформаційних повідомлень, заяв, звернень, договорів тощо. Окрім того, вона є соціальною реальністю, що потребує спеціального нормативно-правового регулювання. Динамічність мови як форми суспільної свідомості і як засобу соціальної комунікації, її багатофункціональність дозволяє говорити про існування особливих, мовних відносин, що входять до сфери правового впливу. Правове, і передусім законодавче, закріплення соціальних функцій мов «дозволяє враховувати рівень національно-культурної самосвідомості народу, його соціальні потреби, а також створює умови для нейтралізації намагань суб'єктивного втручання в процеси мовного функціонування» [11, с. 67]. Здійснюючи правове забезпечення мовної політики, необхідно застосовувати комплексний підхід, оскільки мовні відносини «охоплюють широке коло суб'єктів: людина, національні спільноти, держава, державні органи, органи місцевого самоврядування тощо» [72, с. 21].

Як засвідчує світовий досвід, моделі правового регулювання мовних відносин «визначаються мовною ситуацією, що історично склалася в конкретній країні, а також залежить від мовної політики, здійснюваної державою» [72, с. 21].

У законодавчих актах Української РСР кінця 80-х років і перших років незалежної України досить повно відображені мовні права націй і національних меншин. Йдеться, насамперед, про Закон Української РСР «Про мови в Українській РСР» (1989 р.) (11), «Декларацію прав національностей України» (1991 р.) (3), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.) (13). Причому зазначені нормативно-правові акти випередили у часі прийняття Радою Європи провідних міжнародно-

правових документів у цій сфері правовідносин – Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (1992 р.) (5); Рамкової конвенції про захист національних меншин (1995 р.).

Прийняття в 1989 р. Верховною Радою УРСР Закону «Про мови в Українській РСР» (11), який і визначав мовну політику України і в якому українську мову було затверджено як державну, викликало протидію проросійського населення. І не дивно, ось лише деякі з положень цього закону, зокрема, *«Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу. Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності»* (11). У Законі «Про мови в Українській РСР» зафіксовано: *«Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР, а російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР – обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки»* (11).

Як зазначено в Законі «Про мови в Українській РСР», *«Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя»* (11). *«Республіканські і місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею»* (11).

Як бачимо, незважаючи на те, що Україна тоді ще перебувала в складі Радянського Союзу, українській мові у відповідних документах були надані широкі повноваження. Проте українська мова фактично не одержала можливості повноцінного функціонування та стати засобом консолідації етносу.

Концептуальні засади національної політики майбутньої незалежної держави були викладені в Декларації про Державний суверенітет України (1990р.) (4). Цей документ декларував зобов'язання держави щодо забезпечення національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості та традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. Документ містив положення, згідно з яким громадяни всіх національностей становлять народ України, утверджував рівність перед законом усіх, незалежно від походження, расової та національної належності, мови тощо; гарантував усім національностям, що проживають на території УРСР, право їх вільного національно-культурного розвитку.

У Декларації прав національностей України (1991 р.) (3) держава гарантувала всім народам, національним групам, громадянам, які проживають на її території, рівні політичні, соціальні та культурні права. Декларація утверджувала заборону дискримінації за національною ознакою і покарання за такі дії (Ст. 1); гарантувала всім національностям право на збереження їхнього традиційного розселення; зобов'язувала створювати належні умови для розвитку всіх національних мов і культур (Ст. 2); гарантувала право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, одержання і поширення інформації (Ст. 3). Принциповим і досить важливим слід вважати положення Декларації, якими передбачено можливість функціонування мов інших національностей на рівні з державною мовою, без вимоги про те, щоб на відповідній території громадяни певної національності становили більшість, як це передбачається тепер законом про мови. Згідно зі Ст. 3 Декларації, достатньо було компактного проживання тієї або іншої меншини.

Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.) (13) був новим помітним кроком у напрямі гарантування національним меншинам права на вільний розвиток, у т.ч. у мовній сфері. Водночас закон певною мірою звужив мовні права національних меншин (порівняно з положеннями

Декларації прав національностей). Йдеться, зокрема, про заміну формулювання понять «компактного проживання» на «більшість населення»; «вільне користування рідними мовами у всіх сферах суспільного життя» на «користування у роботі державних органів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ і організацій»; використання мов національних меншин «на рівні з державною українською мовою» на «поряд з державною українською мовою» (13).

Питання про державний статус української мови під час прийняття Конституції України обговорювалося досить гостро, однак патріотичній частині депутатів Верховної Ради вдалося здобути перемогу. Відтепер у статті 10 Конституції України, прийнятої Верховною Радою 28 червня 1996 р., зафіксовано: *«Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом»* (24).

Цей статус української мови був підтверджений і Рішенням Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення статті 10 Конституції України (1999 р.): *«Конституцією України статус державної надано українській мові. Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено в Преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі»* (28, с.7).

У Ст. 10, 11, 12 Конституції України 1996 р. сформульовано принципові положення щодо функціонування української мови, використання і захист російської, інших мов національних меншин в Україні.

Згідно зі Статтею 10, державною мовою в Україні є українська мова, при цьому держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування

української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України; крім того, Конституція гарантує вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України; держава також сприяє вивченню мов міжнародного спілкування (24).

Стаття 11 Конституції України встановлює, що держава сприяє консолідації та розвиткові української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України (24). У Статті 12 зазначено, що Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави (24).

Важливе значення для конкретизації конституційної норми щодо державної мови мало офіційне тлумачення ч. 1 Ст. 10 Конституції, надане Конституційним Судом України, який у своєму рішенні наголосив, що «положення ч. 1 Ст. 10 Конституції України, за яким «державною мовою в Україні є українська мова», треба розуміти так, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України у здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (ч. 5 Ст. 10 Конституції України). Поряд із державною мовою у здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування можуть використовуватися російська та інші мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України. Виходячи з положень Ст. 10 Конституції України щодо гарантування застосування мов в Україні, зокрема, *«мовою виховання в дитячих дошкільних установах, мовою навчання і виховання в загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах є українська мова»* (28, с. 7). У державних і комунальних навчальних закладах поряд із

державною мовою відповідно до положень Конституції України, зокрема ч. 5 Ст. 53, та законів України, у «навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин» (28, с. 9).

Отже, конституційними положеннями про статус української мови як державної та порядок застосування мов (української мови, використання і захист російської, інших мов національних меншин в Україні) встановлені засади державної мовної політики.

Особливим етапом, який засвідчив державне регулювання мовної ситуації в Україні, слід вважати законодавче закріплення положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (5). Зазначена Хартія була прийнята в м. Страсбурзі (Франція) державами членами Ради Європи 5 листопада 1992 р. Україна приєдналася до Хартії 2 травня 1996 р., ратифікувала 15 травня 2003 р.

Важливість цієї події пов'язана з тим, що мовні права у міжнародно-правових документах вважаються такими, які належать до фундаментальних, природних прав. Ґрунтуючись на цьому, нормативно-правові документи міжнародних організацій «ставлять за мету створення системи універсальних принципів, які повинні лягти в основу національних законодавчих систем і як через пряму дію норм міжнародного права, так і через імплементацію їх у національну законодавчу систему країн сприяти: збереженню мовного різноманіття як особливої цінності, спільного надбання людської цивілізації; правовому захисту мовних меншин; запобіганню конфліктам, які можуть виникнути на мовному ґрунті» [75, с. 235].

У преамбулі Хартії (5) зазначається, що охорона історичних регіональних мов або мов меншин Європи, деякі з яких знаходяться під загрозою відмирання, сприяє збереженню та розвитку культурного багатства і традицій Європи; що право використання регіональної мови або мови меншини у приватному та суспільному житті є невід'ємним правом відповідно до принципів, проголошених у Міжнародному пакті Організації Об'єднаних Націй про громадянські і політичні права та відповідно до духу

Конвенції Ради Європи про захист прав і основних свобод людини; підкреслюється важливість міжкультурного діалогу і багатомовності; що охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин у різних країнах та регіонах Європи є важливим внеском у розбудову Європи, що ґрунтується на принципах демократії та культурного розмаїття в рамках національного суверенітету і територіальної цілісності; що Хартія має на меті враховувати специфічні умови та історичні традиції різних регіонів європейських держав тощо (5).

16 березня 2003 р. були проведені парламентські слухання «Про функціонування української мови в Україні» (27). Учасники дійшли висновку, що українська мова як державна не набула належного поширення в усіх сферах суспільного життя, хоча законодавча база з цього питання відповідає загальноприйнятій світовій практиці й узгоджується з відповідними міжнародно-правовими актами.

Резонансним стало прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» (9), що має неофіційну назву «закон Колесніченка-Ківалова». Цей закон було прийнято 05 червня 2012 р. Голосування за нього відбувалося із порушеннями Конституції України та регламенту Верховної Ради України.

Закон містить неоднозначне визначення терміна «рідна мова», трактуючи його таким чином: *«рідна мова – перша мова, якою особа оволоділа в ранньому дитинстві»* (9). Водночас у ч. 1 ст. 3 вказано, що *«кожен має право вільно визначати мову, яку вважає рідною»* (9).

Відповідно до Закону України «Про засади державної мовної політики» (2012 р.) державною мовою України є українська, але відповідно до статті 7 зазначеного закону істотно розширюється використання регіональних мов, якщо кількість осіб носіїв цієї мови, що проживають на території, на якій поширена ця мова, становить 10 % і більше за чисельність її населення. Проте за рішенням місцевої ради в окремих випадках з урахуванням

конкретної ситуації ця цифра може бути меншою від 10%. Конкретизація «окремих випадків» у законі не представлена (9).

Держава підтримує використання регіональних мов або мов меншин в усній і письмовій формі у сфері освіти, в засобах масової інформації і створення можливості для їх використання у діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування, в судочинстві, в економічній і соціальній діяльності, при проведенні культурних заходів та в інших сферах суспільного життя в межах територій, на яких такі мови використовуються, та з урахуванням стану кожної мови (9).

Згідно із Законом України «Про засади державної мовної політики» (2012 р.) регіональні мови можна використовувати у роботі, діловодстві та документації органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Також регіональну мову дозволяється застосовувати у листуванні цих органів з органами державної влади вищого рівня. Законом також гарантовано право отримання регіональними мовами, зокрема, і вищої освіти. На державні та комунальні навчальні заклади покладено обов'язок створювати окремі класи, групи, в яких навчання здійснюється іншою мовою, ніж у навчальному закладі в цілому. Такий підхід не формуватиме національну ідею у молодого покоління і призведе до того, що в незалежній країні молодь не відчуватиме себе частиною єдиного етносу (9).

Лише у Збройних силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, використовується державна мова.

Закон України «Про засади державної мовної політики» (2012 р.) був першим кроком на шляху до прийняття однієї з регіональних мов (а точніше – російської мови) як ще однієї державної.

Втім, станом на 17 серпня 2012 року такі обласні ради, як Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Одеська, Херсонська, а також міські Ізмаїльська, Одеська, Севастопольська, Харківська, Херсонська й Миколаївська «на позачергових сесіях надали російській мові статус

регіональної», спираючись на ледь не дискримінацію та гноблення носіїв російської мови.

Україномовна освіта на тлі російськомовної масової культури не тільки поглиблює у зросійщених містах розрив між розмовним мовленням учнів і мовою навчання, а й знецінює ефективність виховання національно-свідомих громадян, бо національна свідомість формується тільки у своєму мовно-культурному середовищі. Активне витіснення української мови спостерігається і в пресі та книговидавничій галузі.

Не менш актуальним є питання збереження чистоти української мови, оскільки довготривалий вплив чужих мов призвів до активних процесів калькування та виникнення суміші мов, так званого суржику. Сьогодні процеси спонтанної й офіційної суржикізації настільки замулили живомовні народні джерела, що звертатися у справі нормування літературної мови до уснорозмовної бази, як це робили мовознавці й літератори ще в 60-х роках, не кажучи вже про 20-ті, слід із великим застереженням.

Питання функціонування української мови в Україні порушується в багатьох Законах України, зокрема таких, як «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про інформацію» (1992 р.), «Про статус суддів» (1992 р.), «Про телебачення і радіо мовлення» (1994, нова редакція 2006 р.), «Про Конституційний Суд України» (1996 р., нова редакція 2017 р.), «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» (1997 р., нова редакція 2014 р.), «Про телекомунікації» (2004 р.), «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (2007 р.) та ін.

Аналіз зазначених законів і підзаконних актів, пов'язаних із використанням мов у різних галузях, засвідчує, що відповідні правові норми запроваджуються регламентуючим методами.

Прикладами застосування регламентуючого методу є: Ст. 36, ч. 5 Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (1991 р., нова редакція 2012 р.) (22), де визначено, що бюлетені для голосування

друкуються українською мовою, а в разі необхідності – й іншими мовами, якими користуються громадяни дільниці для голосування, що мають право брати участь у референдумі; Ст. 56 закону «Про Конституційний Суд України» (1996 р., зі змінами 2017 р.) (17), яка приписує, що у Конституційному Суді України провадження здійснюється, рішення, ухвали приймаються, висновки даються та оприлюднюються державною мовою. Учасники конституційного провадження, які не володіють державною мовою, мають право користуватися послугами перекладача. Про свої наміри користуватися послугами перекладача учасники конституційного провадження повідомляють Конституційний Суд України. Ст. 8 Закону України «Про видавничу справу» (2007 р., нова редакція 2020 р.) (23), в якій встановлено, що вся друкована продукція, призначена для службового та побутового користування, що поширюється через державні органи, видається державною мовою.

Абсолютно необхідною стає також рішуча і широка державна підтримка української культури, українського слова та української освіти за допомогою поєднання ринкових і законодавчих механізмів. Необхідність такої взаємодії пов'язана насамперед з тим, що в Україні роками не ухвалюються законопроекти, покликані створити умови для відновлення і розвитку українського книгодрукування, відповідної податкової політики, наведення порядку у ліцензуванні й оподаткуванні іноземної естради, реалізації системи заходів, розроблених Радою з мовної політики при Президентові України.

Розв'язуючи мовні проблеми, треба обов'язково враховувати регіональну мовну специфіку. Слід виходити з того, що утвердження української мови не знімає з української держави обов'язку піклуватися про мови національних меншин, особливо малих національних груп. До оптимального задоволення їхніх мовно-культурних потреб ще далеко, за винятком хіба тих меншин, які мають досвід самоорганізації і підтримку з боку держав походження (угорці, поляки, молдавани, румуни, євреї).

Набагато гірша ситуація у тюркомовних груп, у греків Приазов'я, гагаузів, а найтяжча – у кримських татар, реальний мовно-культурний статус яких зовсім не відповідає їхньому фактичному історичному статусу автохтонного народу Криму.

Україна підписала Європейську хартію регіональних або мов меншин (6) (далі – Хартія) 2 травня 1996 р., щоб стати членом Ради Європи. Лише два роки потому Україна депонувала Хартію в Генерального секретаря Ради Європи, тому Хартія набула чинності в Україні з 1 січня 2006 р.

В офіційних україномовних інформаційних матеріалах Рада Європи називає Хартію «єдиним договором у світі, який спрямований на захист та поширення використання традиційних регіональних мов та національних меншин» (6, с. 60). Україна підписалася під великою кількістю положень (68, як мінімум треба було погодитися на 35 положень), де всі мови теоретично захищаються на однаковому – при цьому надзвичайно високому – рівні. Коштів на забезпечення захисту в такому масштабі в бюджеті України не передбачено і в бюджетах інших держав-учасниць Хартії [95, с. 79].

Процес ратифікації Хартії в Україні тривав доволі довго й супроводжувався запеклою політичною полемікою. Парадоксом було те, що найрішучішими прихильниками Хартії виявилися українські комуністи, які загалом не сприймали європейських цінностей. Вони фактично зловживали Хартією, щоб підвищити статус російської мови в Україні, бо з відомих причин її реально не можна зробити другою державною. Не парадоксальним було те, що ззовні різні представники Російської Федерації постійно чинили тиск на Україну, щоб вона ратифікувала Хартію, хоч сама Росія досі не здійснила ратифікації цього документа. Оскільки таким чином підвищення статусу російської мови подавалося під виглядом підтримки реальних «регіональних або міноритарних» мов (насправді їхня доля мало цікавила тих, хто опікувався російською мовою), вийшло так, що всі визнані «регіональні або міноритарні мови» України згідно з Хартією отримали захист на дуже високому рівні. Таким чином Україна взяла на себе

обов'язки, яких на практиці не легко виконати, й не лише з фінансових причин. Віддзеркаленням цієї ситуації є відгук Ради Європи у другій доповіді комітету експертів, де йдеться про те, що на виконання Хартії: 2010 р. було виділено порівняно великі кошти – 3,5 млн. грн. (тоді приблизно 350 000 євро). Навіть у цій ситуації експерти, закидаючи нецільову витрату призначених інвестицій (в першому році президентства Віктора Януковича), при цьому доволі категорично назвали суми, які Україна інвестує на захист «регіональних або міноритарних мов», «яскраво недостатніми» («manifestly insufficient») [90, с.11-12]. Термінологія Хартії недостатньо чітка навіть в оригінальній її версії. Документ має назву «European Charter for Regional or Minority Languages», проте доволі часто йдеться про «regional and minority languages» у документах самої Ради Європи. Тому не дивно, що деякі держави-учасниці вирішили диференціювати ці мови: з одного боку – регіональні мови, а з другого – міноритарні мови, натомість інші держави-учасниці сприймають обидва поняття недиференційовано [92]. Сама Хартія пропонує таке спільне окреслення «регіональних або міноритарних мов»: Для цілей цієї Хартії: а) термін «регіональні мови або мови меншин» означає мови, які: 1) традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави; та 2) відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави; не включають діалектів офіційної мови (мов) держави або мови мігрантів (6, с. 2).

Лише у «Пояснювальній доповіді» до Хартії відрізняються «регіональні мови» від «міноритарних» (або «мов меншин») (параграф 18): *серед інших виразів, таких як «мени розповсюджені мови» Тимчасовий комітет експертів обрав термін «регіональні мови або мови меншин». Прикметник «регіональний» означає мови, якими спілкуються на обмеженій частині території держави, в межах якої ними може розмовляти більшість громадян. Термін «менишина» стосується ситуацій, коли мова використовується людьми, які не мешкають компактно на окремо взятій*

частині території держави, або коли нею спілкується група осіб, яка, хоча і мешкає компактно на певній території держави, є чисельно меншою за решту населення цього ж регіону, яке розмовляє мовою більшості в цій державі. Тому обидва прикметники відображають фактичні критерії, а не юридичні поняття, і в жодному випадку не стосуються ситуації в конкретній державі (наприклад, мова меншини в одній державі може бути мовою більшості в іншій) (6, с. 26).

Хоча Рада Європа твердить у своїх офіційних документах, що Хартія «дає чіткі рекомендації стосовно використання цих мов у повсякденному суспільному житті» [90, с. 27], про справжню чіткість не може бути й мови. Найяскравіше це виявляється в тому, що по суті кожна держава-учасниця інтерпретує Хартію по-своєму. Так само це виявляється у процесах моніторингу (при цьому аж ніяк не лише України). Якщо Україна, скажімо, зобов'язалася відкривати російськомовні школи або класи, то в положеннях ніде не йдеться про кількість таких шкіл. Тим не менше комітет експертів повторно критикував Україну за те, що учнів у російськомовних школах і класах стає менше [90, с. 29].

Отже, у пошуках гармонізації мовного законодавства склалося два основні підходи – уніфікаційний і плюралістичний. Уніфікаційний передбачає утвердження однієї мови через надання їй юридичного статусу державної, офіційної: «За наявності багатомовного суспільства таке правове регулювання передбачає пряме або опосередковане, поступове або прискорене витіснення мов, яким не надано певного статусу в різних сферах життєдіяльності суспільства. Це призводить до деградації непреферованих мов, соціального і культурологічного дискомфорту представників спільнот носіїв цих мов, може навіть слугувати джерелом суспільних конфліктів» [75, с. 237].

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.) (8) був ухвалений в Україні на тлі бурхливих суперечок, політичних та громадських обговорень.

З 16 липня 2019 року чинною стала низка норм. Відповідно до закону, виключно українською в Україні мають бути реклама, діловодство, написи та афіші, обслуговування пасажирів, проведення спортивних заходів. Державною мовою повинні послуговуватися під час виконання службових обов'язків політики, чиновники, військовослужбовці, працівники медичної та освітньої сфери.

Зауважимо, що положення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» не поширюються на сферу приватного спілкування та здійснення релігійних обрядів (стаття 2 ч. 2). Однак є доволі широкий перелік осіб, котрі, зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків (стаття 9 Закону). Це найвище керівництво держави (президент, прем'єр-міністр, голова Верховної Ради, секретар РНБО, генпрокурор, голова СБУ, члени ЦВК, а також заступники високопосадовців), держслужбовці, голови місцевих державних адміністрацій, судді, поліцейські, педагогічні працівники, працівники медичних закладів (державних і комунальних) тощо. Також володіти державною мовою зобов'язані особи, які претендують на обрання чи призначення на посади, визначені згаданою статтею 9 Закону.

Відповідно до ухваленого Закону України українська є обов'язковою мовою для органів державної влади та публічних сфер.

Уже з вересня 2020 року низка російськомовних шкіл мали би перейти на навчання українською. Деякі депутати Верховної Ради вважають окремі положення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» дискримінаційними для нацменшин та вимагають перегляду закону. Зокрема, на розгляд парламенту винесений дискусійний законопроект члена фракції «Слуга народу» Максима Бужанського, який пропонує відтермінувати цей перехід до 2023 року.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (Розділ III ст. 9) визначено категорію осіб,

«які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків» (8).

Проаналізуємо статті Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» докладніше.

Органи державної влади та місцевого самоврядування. «Робочою мовою діяльності органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій державної і комунальної форм власності, у тому числі мовою засідань, заходів, зустрічей та мовою робочого спілкування, є державна мова» (Розділ IV, Ст.12) (8). Це стосується і діяльності закордонних дипломатичних установ України та інших державних представництв за кордоном. Державна мова застосовується в нормативно-правових актах і актах індивідуальної дії, діловодстві та документообігу органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування.

Застосування державної мови в судочинстві. «У судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою. Звісно, може застосовуватися й інша мова, але у порядку, визначеному процесуальними кодексами України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (Ст.14) (8). Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою у порядку, встановленому законом. Текст судового рішення складається з урахуванням стандартів державної мови

Збройні сили України та інші військові формування. «Мовою нормативних актів, документації, діловодства, команд, навчання, виховних заходів, іншого статутного спілкування та службової діяльності у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, створених відповідно до закону, є державна мова» (Ст.15) (8).

«Мовою нормативних актів, документації, діловодства, службової діяльності та спілкування з громадянами України в органах правопорядку, розвідувальних органах, державних органах спеціального призначення з

правоохоронними функціями є державна. З особою, яка не розуміє державної мови, працівник органу правопорядку, розвідувального органу, держоргану спеціального призначення з правоохоронними функціями може спілкуватися мовою, прийнятною для сторін, а також за допомогою перекладача» (Ст.13) (8).

Під час перетину державного кордону України. «Під час перетину громадянами України державного кордону прикордонний, митний та інші види контролю здійснюються державною мовою. Під час перетину іноземцями або особами без громадянства державного кордону України прикордонний, митний та інші види контролю здійснюються державною мовою або іншою мовою, якою володіє посадова чи службова особа, яка здійснює контроль» (Ст. 17) (8).

У процесі виборів і референдумів. «Мовою виборів і референдумів та мовою діяльності виборчих комісій та комісій з референдуму є державна мова. Виборча документація та документація референдумів складається державною мовою. Бюлетені для голосування на виборах і референдумах виготовляються державною мовою. Матеріали передвиборної агітації, що транслюються на телебаченні, радіо, розміщуються на носіях зовнішньої реклами, поширюються у вигляді листівок і газет або в мережі Інтернет, виконуються державною мовою. Матеріали передвиборної агітації, у тому числі відеоматеріали про вибори президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів і посадових осіб органів місцевого самоврядування, всеукраїнські і місцеві референдуми та їх результати, а також політична реклама, передвиборна агітація та теледебати адаптуються для сприйняття жестомовними особами шляхом перекладу українською жестовою мовою та/або субтитрування українською мовою з урахуванням вимог, встановлених законом. У порядку і на умовах, визначених законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України, в окремих населених пунктах допускається поширення матеріалів передвиборної агітації,

виконаних державною мовою та дубльованих мовами відповідних корінних народів, національних меншин України» (Ст. 18) (8).

Під час укладання міжнародних договорів України. «Міжнародні двосторонні договори України укладаються державною мовою та мовою іншої сторони, якщо інше не передбачено таким міжнародним договором. Міжнародні багатосторонні договори укладаються мовами, погодженими сторонами» (Ст. 18) (8).

Державна мова у публічних сферах.

Трудові відносини. «Ніхто не може бути примушений використовувати під час перебування на роботі та виконання обов'язків за трудовим договором іншу мову, ніж державна, крім випадків: а) обслуговування споживачів та інших клієнтів, які є іноземцями чи особами без громадянства; б) створення юридичних, технічних, інформаційно-рекламних текстів та інших повідомлень і документів (у тому числі усних), адресатами яких є іноземці чи особи без громадянства, юридичні особи, органи і посадові особи іноземних держав і міжнародних організацій. Трудові договори в Україні укладаються державною мовою, що не перешкоджає використовувати сторонам трудового договору його переклад» (Розділ V, Ст. 20) (8).

Телебачення і радіомовлення. «Мовою поширення та демонстрування фільмів в Україні є державна мова» (Ст.23, п.6) (8). Телерадіоорганізації здійснюють мовлення державною мовою. Але обов'язковий (мінімальний) обсяг мовлення державною мовою для телерадіоорганізацій окремих категорій встановлюється Законом України «Про телебачення і радіомовлення». Мовний закон вимагає, щоб фільми, які транслюються в Україні (онлайн та на телеканалах) мали український дубляж. У фільмах може використовуватися також іноземна мова без дубляжу (до 15% тривалості), якщо на неї є субтитри. Тоді як кінотеатрам дозволяють показувати фільми іноземними мовами без дубляжу (з субтитрами), за умови, що в конкретному кінотеатрі таких фільмів – не більше від 10%.

Культура. «Держава забезпечує застосування державної мови у сфері культури. Мовою проведення культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходів є державна мова» (Ст. 23) (8).

Транспорт. «Послуги у сфері транспорту в Україні надаються державною мовою» (Ст. 36) (8). У всіх видах пасажирського транспорту, на залізничних вокзалах, автовокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах мовою інформації, оголошень, повідомлень, написів, довідкових служб є державна мова. У разі потреби ця інформація може дублюватися англійською мовою, а в міжнародному пасажирському сполученні також офіційною мовою (мовами) країни, сполучення з якою здійснює відповідний транспортний засіб. Мовою обслуговування пасажирів у транспорті є державна мова. Хіба що, на прохання пасажирів його індивідуальне обслуговування може здійснюватися іншою мовою, прийнятною для сторін. Також державну мову мають використовувати диспетчерські служби та зв'язку на всіх видах транспорту, крім випадків використання іншої мови відповідно до умов міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Інформація для загального ознайомлення. «Інформація для загального ознайомлення (оголошення, зокрема ті, які містять публічну пропозицію укласти договір, покажчики, вказівники, вивіски, повідомлення, написи та інша публічно розміщена текстова, візуальна і звукова інформація, що використовується або може використовуватися для інформування необмеженого кола осіб про товари, роботи, послуги, певних суб'єктів господарювання, посадових, службових осіб підприємств або органів державної влади, органів місцевого самоврядування) подається державною мовою, якщо інше не встановлено Законом» (Ст. 28) (8). Крім того, така інформація може дублюватися іншими мовами відповідно до закону. Але вимоги цієї статті не поширюються на інформацію, яка розміщується за допомогою мережі Інтернет, крім випадків, визначених цим Законом.

Публічні заходи. «Мовою публічних заходів є державна мова, якщо інше не встановлено цим Законом» (Ст. 29) (8). Мовою публічних заходів – збори, конференції, мітинги, виставки, навчальні курси, семінари, тренінги, дискусії, форуми, інші заходи, доступні або відкриті для учасників таких заходів вільно чи за запрошенням, за плату чи безоплатно, постійно, періодично, одноразово або час від часу, що організуються повністю або частково органами державної влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, організаціями, а також суб'єктами господарювання, власниками (засновниками, учасниками, акціонерами) яких є держава або територіальна громада незалежно від частки цієї власності – є державна мова, якщо інше не встановлено цим Законом. У разі застосування під час публічного заходу іншої мови, ніж державна, його організатор зобов'язаний забезпечити синхронний або послідовний переклад державною мовою, якщо цього вимагає хоча б один учасник публічного заходу. Це положення не поширюється на заходи для обмеженого кола осіб та заходи, організовані спеціально для іноземців та/або осіб без громадянства. Заходи, спеціально організовані для вивчення іноземної мови, проводяться державною та/або відповідною іноземною мовою. Використання під час публічних заходів кримськотатарської мови, інших мов корінних народів, мов національних меншин України визначається законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України (8).

Охорона здоров'я. «Мовою у сфері охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного обслуговування є державна мова» (Ст. 33) (8). На прохання особи, яка звертається по надання медичної допомоги чи послуг з медичного обслуговування, її персональне обслуговування може здійснюватися також іншою мовою, прийнятною для сторін.

Телекомунікації та поштовий зв'язок. Мовою послуг у сфері телекомунікацій та поштового зв'язку в Україні є державна мова. Адреси відправника та одержувача поштових відправлень і повідомлень, що пересилаються в межах України, виконуються державною мовою.

Міжнародні поштові відправлення та повідомлення, які передаються через телекомунікаційні мережі загального користування, обробляються із застосуванням мов, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Крім того, державна мова повинна застосовуватися в іменах та власних назвах (географічних та об'єктів топоніміки) (8).

Інші положення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» набудуть чинності пізніше, зокрема, використання української мови стане обов'язковим в обслуговуванні, інформації про товари та послуги (за згодою сторін можливе використання іншої мови) (січень 2021); під час проведення культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходів; в оголошеннях, на афішах та квитках на масові заходи (крім спортивних); у надписах у музеях та мистецьких виставках; у кінотеатрах: дубляж українською, іноземною мовою з українськими субтитрами – не більше 10 відсотків на місяць; у туристичному й екскурсійному обслуговуванні українців; у книговидавництві: не менше 50 відсотків асортименту книжок (липень 2021); у всеукраїнських газетах та журналах: вони повинні мати українську версію (крім видань мовами ЄС та кримськотатарською) (січень 2022); на сайтах компаній та користувацьких інтерфейсах; штрафи за повторне порушення закону (липень 2022); у регіональній пресі: повинна бути українська версія; квоти на загальнонаціональному ТБ і радіо зростуть із 75 до 90 відсотків, на місцевому ТБ і радіо – із 60 до 80 відсотків (липень 2024); проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань учнів (ЗНО) лише українською (окрім іноземних мов) (січень 2030) (8).

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» гарантує: безкоштовні мовні курси для посадовців та всіх охочих; захист та розвиток всіх діалектів української мови; вживання мов Ради Європи та ЄС в різних сферах; вживання та вивчення мов національних меншин, відповідно до закону «Про національні меншини».

Російська мова зводиться до статусу мови решти понад 100 мов національних меншин, які мешкають в Україні. Її застосування не обмежується в приватному спілкуванні і в релігійних обрядах. Так само, як і мови інших нацменшин, російська мова може використовуватись у книговидавництві, пресі, телебаченні і освіті та в сфері обслуговування. Але українській мові в цих галузях надається перевага – як мові міжнаціонального спілкування в публічному просторі. Наприклад, українська мова позиціонується як головна мова видавничої діяльності, а тиражі на іншими мовами не можуть перевищувати тиражі українською. Інтернет-сайти зобов'язані мати україномовні версії, які мають відкриватися першими за умовчанням. Усі культурно-масові заходи мають проводитися виключно державною мовою. Театральні вистави іншими мовами повинні супроводжуватися субтитрами українською. У науковій сфері дозволяється писати наукові статті та дисертації або українською мовою, або мовами держав Євросоюзу.

Українська мова стає обов'язковою у дошкільних, шкільних, позашкільних і вищих навчальних закладах. У молодшій школі й садочках допускається паралельне навчання російською та іншими мовами нацменшин. Для цього дозволено створення окремих класів або груп. Цей привілей не діє лише у вищих навчальних закладах, де навчання має бути виключно українською, з дозволом викладання одного або кількох предметів на одній з офіційних мов ЄС. Перехід зовнішнього незалежного тестування українською мовою відкладається до 2025 року.

Заборони на мовлення чи друк газет російською мовою, як і іншими мовами нацменшин, немає. Але українська стає обов'язковою для всіх ЗМІ. Телепередачі російською чи іншими мовами мають дублюватися українською, а якщо хтось з учасників програми говорить іншою мовою, то телерадіокомпанія має забезпечити синхронний переклад.

На загальнонаціональних каналах квота української мови збільшується до 90 відсотків. Для регіональних ЗМІ допускається 20 відсотків добового

мовлення російською чи іншими мовами. Виняток є лише для телерадіоорганізацій, що мовлять кримськотатарською мовою: для них українське мовлення може бути не менше 40 відсотків ефірного часу. Обов'язок кожного електронного ЗМІ мати сторінку українською мовою, яка повинна завантажуватися першою за замовчуванням, набуває чинності за півтора роки від набрання чинності закону.

Усі українські газети, крім тих, які виходять англійською та іншими мовами ЄС, а також кримськотатарською мовою, повинні виходити українською. Перехідний період для них встановлений у два роки.

Норми щодо адміністративної відповідальності (зміни в Кодекс України про адміністративні правопорушення) за порушення вимог Закону наберуть чинності 16 липня 2022 р.

Отже, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» має на меті врегулювати функціонування і застосування української мови як державної у широкому колі сфер суспільного життя, який охоплює громадянство, урядування та державні послуги, виборчий процес, трудові відносини, освіту, науку, культуру, спорт, телерадіомовлення, книговидання, друковані ЗМІ, рекламу, програмне забезпечення, інформацію для загального ознайомлення, публічні заходи, обслуговування споживачів, технічну та проектну документацію, охорону здоров'я, транспорт, телекомунікації та діловодство на всій території України.

Отже, аналіз законодавчого поля української мови (1989-2020 рр.) дозволив зробити висновок про те, що лише декларування державного статусу української мови для повноцінного і незворотного утвердження її в усіх сферах суспільного життя недостатньо. Державна мовна політика України базується на визнанні й усебічному розвитку української мови як державної і гарантуванні вільного розвитку регіональних мов або мов меншин, інших мов, а також права мовного самовизначення і мовних уподобань кожної людини. Водночас виникає необхідність запровадження

більш досконалих механізмів реалізації законодавства про функціонування української мови, а також урегулювання питань, пов'язаних з удосконаленням юридичної відповідальності за його порушення.

1.3. Методи дослідження мовної ситуації в Україні в соціолінгвістичному аспекті

Моніторингові дослідження Інституту соціології НАН України пропонують два показники для аналізу мовної ситуації в Україні: 1. Ваша рідна мова (без визначення, що розуміється під «рідною мовою»); 2. Мова спілкування у родині (вдома) (37).

На нашу думку, наявність лише двох показників мовної ситуації суттєво обмежує можливість системного аналізу мовної ситуації та динаміки функціонування мов в Україні.

В окремих дослідженнях ці показники мовної ситуації (наприклад, у 2002–2003 рр.) доповнюються ставленням громадян до необхідності обов'язкового вивчення інших мов (окрім державної) в Україні («Яку мову, окрім української, на Вашу думку, необхідно обов'язково вивчати в загальноосвітніх навчальних закладах?» – з варіантами: «російську», «англійську» чи «іншу» та можливістю вибрати необмежену кількість варіантів) (36, с. 47). Однак це не набагато розширює можливість аналізу мовної ситуації.

Щодо ставлення громадян України до статусу мов в Україні, то для цього взагалі використовується тільки один показник: ставлення до можливості надання російській мові статусу офіційної в Україні (без визначення, що таке статус офіційної мови і як він співвідноситься зі статусом української мови як державної). Вивчається це ставлення за допомогою запитання: «Чи вважаєте Ви за необхідне надати російській мові статусу офіційної в Україні?» (з варіантами відповіді: «ні», «так», «важко сказати»).

Питання ж щодо статусу української мови, російської мови як регіональної та ін. зазвичай узагалі залишається поза увагою. Вважається, що масова свідомість громадян є логічною, раціональною та послідовною, а тому, якщо громадяни підтримують надання російській мові статусу другої державної (чи офіційної), то вони не можуть одночасно підтримувати статус української мови як єдиної державної, оскільки це взаємовиключні позиції (хоча в реальності ситуація є складнішою).

Більш широкий перелік показників мовної ситуації використовувався в спеціальному дослідженні, який був проведений у 2000 році Інститутом соціології НАН України та опитувальною мережею фірми «Соціс» (вибірка – 1200 респондентів) [85, с. 13], де додатково використано ще три:

необхідність знання дітьми та онуками громадян української мови («Як Ви вважаєте, чи необхідне Вашим дітям (онукам) знання української мови?» – з варіантами відповіді: «так, безумовно», «ні, не обов'язково», «важко відповісти»);

необхідність знання дітьми та онуками громадян російської мови («Як Ви вважаєте, чи необхідне Вашим дітям (онукам) знання російської мови?» – з аналогічними варіантами відповіді);

необхідність знання дітьми та онуками громадян рівною мірою української та російської мов («Як Ви вважаєте, чи необхідне Вашим дітям (онукам) знання рівною мірою української та російської мови?» – з аналогічними варіантами відповідей).

Такі формулювання питань і варіанти відповідей налаштовують респондентів до позитивних відповідей. У той же час показники, які відображали б самооцінки реального рівня володіння українською, російською мовою, мовами національних меншин чи іноземними мовами в зазначеному дослідженні були відсутні.

Дещо іншою була система показників мовної ситуації цільового дослідження «Етнічні групи України» (досліджувалися по 200 респондентів української, російської, кримськотатарської, польської, угорської, єврейської

та ромської національностей, проведеного у жовтні 2003 року соціологічним факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» у співпраці із соціологами університету штату Айова (США)) [50, с. 34]. Ця система показників функціонування мов в Україні була такою:

1. Що громадяни розуміють під рідною мовою («Як Ви вважаєте, що таке рідна мова?») (З варіантами відповіді: 1) «це мова національності до якої я належу»; 2) «це мова, якою розмовляли мої батьки»; 3) «це мова, якою я думаю і можу вільно спілкуватися»; 4) «це мова, якою я розмовляю найчастіше»; 5) «інше»; 6) «не визначились»).

2. Рівень володіння рідною мовою («Чи володієте ви рідною мовою?» (З варіантами відповідей: «володію цілком вільно», «володію, але під час розмови маю певні проблеми»; 3) «розумію мову, але не розмовляю»; 4) «зовсім не володію»)).

3. Можливість вивчення мови Вашої етнічної (національної) групи у Вашому місті (селі) в державних дошкільних навчальних закладах. («Чи є, чи немає можливості для вивчення мови Вашої етнічної (національної) групи у Вашому місті (селі)?» (З варіантами відповідей: «є» та «немає»)).

4. Можливість вивчення мови Вашої етнічної (національної) групи у Вашому місті (селі) в приватних дошкільних навчальних закладах (з аналогічним запитанням та варіантами відповіді).

5. Можливість вивчення мови Вашої етнічної (національної) групи у Вашому місті (селі) в державних загальноосвітніх школах (з аналогічним запитанням та варіантами відповіді).

6. Можливість вивчення мови Вашої етнічної (національної) групи у Вашому місті (селі) у вечірніх школах (з аналогічним запитанням та відповідями).

7. Наявність у Вашому місті (селі) школи, де всі предмети викладаються мовою Вашої етнічної групи (з варіантом відповідей: «так», «ні», «важко сказати»).

8. Мова спілкування в сім'ї (вдома) («Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь у Вашій сім'ї (вдома)?») (З варіантами відповідей: «переважно українською», «переважно російською», «по різному», «залежно від обставин»; «мовою моєї етнічної групи (якою?)»).

9. Мова спілкування з сусідами (з аналогічними варіантами відповідей).

10. Мова спілкування з колегами на роботі та навчанні («Якою мовою Ви переважно спілкуєтесь з колегами по роботі (навчальному закладі?)» (З аналогічними варіантами відповіді)).

11. Чи використовуються у спілкуванні на роботі чи навчанні інші мови? (З варіантами відповіді: «ні», «використовую ту чи іншу мову»).

12. Чи вивчають (вивчали) діти та онуки в школі мову Вашої етнічної (національної) групи? (З варіантами відповідей: 1) «відвідують (відвідували) середню школу, де всі предмети викладалися мовою етнічної групи»; 2) «відвідують (відвідували) школу, де мова моєї етнічної групи вивчалася серед обов'язкових предметів»; 3) «відвідують (відвідували) середню школу, де мова моєї етнічної групи вивчалася факультативно»; 4) «не вивчали мови моєї етнічної групи взагалі»; 5) «у мене немає (не було) дітей та онуків»; 6) «важко відповісти»).

13. Необхідність здобути освіту мовою Вашої етнічної (національної) групи. («Вважаєте Ви потрібним чи ні для Ваших дітей (онуків) здобути освіту мовою Вашої етнічної (національної) групи?» (З варіантами відповідей: «безумовно потрібно», «бажано», «не обов'язково», «зовсім не потрібно», «важко відповісти»)).

14. Потреби мовою власної національної (етнічної) групи): Читати газети і журнали; читати наукову та науково популярну літературу; читати художню літературу; переглядати телевізійні програми; слухати радіопрограми; відвідувати концерти національних (етнічних) художніх колективів (співаків). Усі показники з варіантами відповіді: «є така потреба», «нема», «важко відповісти».

15. Можливості у власному місті (селі) мовою своєї національної (етнічної) групи: читати газети і журнали; читати наукову та науково-популярну літературу; переглядати телевізійні програми; слухати радіопрограми; відвідувати концерти національних (етнічних) художніх колективів (співаків). Усі показники з варіантами відповіді: «так», «ні», «важко сказати».

16. Регулярність особистих практик мовою своєї національності в останні місяці: читання газет та журналів; читання наукової та науково популярної літератури; читання художньої літератури; перегляд телевізійних програм; прослуховування радіопрограм. Відвідування концертів національних (етнічних) художніх колективів (співаків). Ці показники з варіантами відповіді: «часто», «зрідка», «ні», «не читаю», «не відвідую», «не слухаю», «не дивлюсь»).

Поряд з великою кількістю інших показників етнічної ідентифікації та практик це дослідження дало змогу досить детально схарактеризувати мовну ситуацію серед українців, росіян та деяких етнічних меншин України. Однак ані його емпіричні результати, ані їхній науковий аналіз досі не опубліковані в Україні. Хоча їхній аналіз дозволяє зробити багато не тільки змістовних, але й методичних висновків. М. Шульга зауважує: «Стосовно цього питання навіть у філологів немає однозначного розуміння... в патріархальному суспільстві з нерозвиненою комунікацією і міграційною рухливістю населення, з міцними етнічними, релігійними, культурними бар'єрами практично завжди збігалися етнічність, рідна мова, материнська мова, мова етносу, перша функціональна мова, культурна орієнтація. Але в сучасному, все більш глобалізованому світі ці бар'єри давно вже рухнули» [85, с. 12]. Дослідник пропонує власне визначення рідної мови як мови, «через яку особистість може найбільш повно виявити свою мовну компетентність» і якою «особистість мислить» [85, с. 13].

Аналіз цільового національного дослідження етнічних груп України 2003 року показує, що з-поміж громадян етнічних груп (про які йшлося

вище) 42,1% вважають, що рідна мова – це мова національності, до якої вони належать, 23,1% – що це мова, якою розмовляли їхні батьки, 27,4% – що це мова, якою вони думають і можуть вільно спілкуватися, 2,8% – мова, якою вони розмовляють найчастіше, 4,4% – дали інші відповіді або не визначилися взагалі. При цьому з поміж етнічних українців 57,4% вважають, що рідна мова – це мова національності, до якої вони належать, 12,9% – що це мова батьків, 24,8% – мова, якою вони думають і можуть вільно спілкуватись [50, с. 39].

З-поміж етнічних євреїв, ромів, кримських татар, угорців та поляків 37-47% вважають, що це мова національної групи, 16-40% – мова батьків, 17-32% – мова, якою вони думають і можуть вільно спілкуватися. При цьому з-поміж етнічних росіян найбільше тих, хто вважає рідною мову, якою вони думають і можуть вільно спілкуватись (52,8%), далі – мова національної групи (30,3%) і найменше – мова батьків (13,3%) [50, с. 39].

Отже, етнічні спільноти України по-різному розуміють поняття «рідна мова». Досить суттєві розбіжності у цьому питанні і між представниками двох найчисельніших етнічних спільнот України – українців та росіян, які загалом становлять понад 95% громадян країни. У цих умовах питання про рідну мову взагалі не піддається, в опитуваннях, раціональній інтерпретації, бо виявлений з допомогою такого питання «рівень володіння рідною мовою» представників різних етнічних груп України або визнання громадянами української чи російської мови як рідних мало характеризує мовну ситуацію в Україні, хоча давно включається не тільки в соціологічні опитувальники, але зі сталінських часів разом з національною ідентифікацією включено до переписів населення. На думку авторів колективної монографії «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом», «через неоднозначність та некоректність такої інтерпретації показник рідної мови доцільно вилучити із соціологічних досліджень, замінивши його показниками мови спілкування батьків (чи осіб, які їх заміняли) та мови, якою громадяни думають («внутрішня мова») [50, с. 137].

Щодо володіння (знання) мов, то тут можуть бути запитання щодо знання різних мов, у тому числі мови тієї етнічної (національної) групи, до якої належить громадянин.

Існують суттєві проблеми і щодо шкал вимірювання мовних практик та знання (володіння) різними мовами громадян України, а також чинників, що ці практики визначають.

Так, у моніторингу Інституту соціології НАН України показник мови спілкування в сім'ї («Якою мовою (мовами) Ви переважно спілкуєтесь у Вашій родині (вдома)?») вимірювався за чотирибальною шкалою, але не завжди однаково. Іноді це була шкала: «переважно українською», «переважно російською», «і українською, і російською, залежно від обставин», «іншою» (37, с. 960), а іноді: «тільки українською», «тільки російською», «по різному, залежно від обставин», «іншою» (35, с. 27). В «Омнібусах» фірми «Соціс» теж використовується чотирибальна, але дещо інша шкала: «українською», «російською», «українською і російською рівною мірою», «іншою» (1, с. 10). Шкали є не зовсім ідентичними і порівняння результатів, одержаних у дослідженнях в різні роки, не є однозначними. При цьому шкала «Соціс» хоч і є симетричною, але не повністю, бо не зовсім зрозуміло, до якої категорії відносити тих, хто розмовляє переважно українською, але часто й російською (але не рівною мірою) чи, навпаки, переважно російською, але часто й українською. Ще менш інформативною є шкала для вимірювання мовного спілкування в дослідженні 2000 року, яке передбачало тільки три категорії: українська, російська та інші [85, с. 13], хоча мовна практика в Україні значно різноманітніша.

Вважаємо, що для аналізу мов спілкування в різних сферах життя громадян (у сім'ї, в громадських місцях, з сусідами та родинами, з колегами на роботі та навчанні) бажано використовувати шестибальну симетричну шкалу: 1) «розмовляю виключно українською»; 2) «розмовляю переважно українською, але зрідка і російською»; 3) «рівною мірою розмовляю як

українською, так і російською»; 4) «розмовляю переважно російською, але зрідка і українською»; 5) «розмовляю виключно російською»; 6) «розмовляю переважно іншими мовами».

Важливого значення набуває також розробка показників наявності/відсутності дискримінації мовних груп в Україні не за етнічною, а за власне мовною ознакою. У масштабних комплексних та етнокультурних дослідженнях в Україні оцінки етнічної дискримінації наявні, але проблеми дискримінації за мовними ознаками не вивчаються. Так, в моніторинговому щорічному дослідженні Інституту соціології НАН України використовуються чотири показники фактів дискримінації етнонаціональних груп, які вимірюються за допомогою запитань: «Чи доводилося Вам за останні 12 місяців стикатися з випадками дискримінації (порушення прав та інтересів) щодо... 1) українців; 2) росіян; 3) щодо євреїв; 4) щодо людей інших національностей?» (3 варіантами відповідей: «так», «ні», «важко сказати») (37, с. 13).

У цільовому дослідженні «Етнічні групи України» використано три, але інші показники оцінок етнічної дискримінації :

1. Чи доводилося Вам стикатися особисто з фактами утисків (дискримінації) представників Вашої етнічної (національної) групи в останні десять років? (3 варіантами: «не доводилося», «доводилось, але рідко», «доводилося досить часто»).

2. Якщо траплялися факти дискримінації представників Вашої етнічної групи, то в яких сферах це відбувалося? (3 варіантами відповідей: «у сфері освіти», «в бізнесі», «в політиці», «в питаннях працевлаштування», «у сфері культури», «в питаннях релігії», «інше»).

3. Якщо Вам доводилося стикатися з фактами утисків (дискримінації) Вашої етнічної групи, то де це відбувалося? (3 варіантами відповідей: «на роботі», «в громадських місцях», «у сім'ї», «у стосунках з сусідами», «в пресі», «в телевізійних повідомленнях», «у публічних виступах політиків і громадських діячів», «у інших місцях») [50, с. 42].

Такий підхід дозволяє одержати самооцінки етнічної дискримінації – їхню частоту, сфери суспільного та приватного життя тощо. Аналогічний підхід щодо наявності фактів утисків і сфер, де це відбувається, можна застосувати і в самооцінках дискримінації за мовною ознакою.

Мінімальна система показників функціонування мов в Україні та ставлення громадян до статусу мов в Україні може включати такі групи та окремі показники:

I. Показники реального функціонування мов в Україні:

1.1. Мова (мови), на якій громадяни думають (за шестибальною шкалою, про яку говорилося вище).

1.2. Мова (мови), якою громадяни спілкуються вдома в сім'ї) (за тією ж шкалою).

1.3. Мова (мови), якою громадяни спілкуються на вулицях, в громадських місцях (за тією ж шкалою).

1.4. Мова, якою громадяни спілкуються на роботі чи в навчальних закладах з колегами (за тією ж шкалою).

1.5. Мова, якою громадяни спілкуються з родичами та знайомими (окрім колег по роботі чи навчанні) (за тією ж шкалою).

II. Показники самооцінок володіння різними мовами в Україні:

2.1. Самооціночні показники володіння українською мовою (за шестибальною шкалою, про яку говорилося вище).

2.2. Самооціночні показники володіння російською мовою (за аналогічною шкалою).

2.3. Самооціночні показники володіння мовами інших етнічних меншин України (за аналогічною шкалою).

2.4. Самооціночні показники володіння провідними світовими мовами – англійською, німецькою тощо (за аналогічною шкалою).

III. Показники самооцінок фактів дискримінації за мовною ознакою:

3.1. Під час вибору навчання в загальноосвітній школі (за шкалою: «так», «ні», «важко сказати»).

3.2. Під час вступу та навчання у вищих чи професійних навчальних закладах (за аналогічною шкалою).

3.3. Під час працевлаштування (за аналогічною шкалою).

3.4. На роботі (під час виконання службових обов'язків) (за аналогічною шкалою).

3.5. Під час вирішення своїх проблем в органах місцевого самоврядування (місцевій раді, адміністрації) (за аналогічною шкалою).

3.6. Під час вирішення своїх проблем в органах центральної державної влади (Верховній Раді, Уряді, міністерствах та відомствах) (за аналогічною шкалою) [50, с. 43-44].

V. Показники інститутів, що впливають на володіння та використання мов:

4.1. Мова (мови), якою розмовляли батьки (чи особи, що їх заміняли) (за шестибальною шкалою, аналогічною мовам спілкування).

4.2. Мова навчання в загальноосвітніх школах (за шкалою: «українська», «російська», «спочатку російська, потім українська», «інша»).

4.3. Мова навчання в вищих чи інших професійних навчальних закладах (для тих, хто в них навчався) (за шкалою: «тільки українською», «тільки російською», «більшість предметів викладалися українською», «більшість предметів викладалися російською», «іншою»).

V. Показники прегеренцій громадян щодо мов навчання дітей (онуків) та «споживання» продукції засобів масової інформації і закладів культури:

5.1. Ставлення громадян до необхідності знання дітьми (онуками) української мови за шкалою: «безумовно так», «скоріше так», «скоріше ні», «безумовно ні», «важко відповісти»).

5.2. Ставлення громадян до необхідності знання дітьми (онуками) російської мови (за аналогічною шкалою).

5.3. Ставлення громадян до бажаної мови перегляду (прослуховування) програм новин та суспільно політичних передач на радіо і телебаченні (за

шкалою: «українською», «російською», «і українською, і російською рівною мірою» – «не важливо, українською чи російською», «іншою»).

5.4. Ставлення громадян до бажаної мови перегляду фільмів російського виробництва на телебаченні (за аналогічною шкалою).

5.5. Ставлення громадян до бажаної мови читання газет (за аналогічною шкалою).

5.6. Ставлення громадян до бажаної мови читання художніх журналів (книжок) (за аналогічною шкалою).

VI. Показники ставлення громадян до статусу мов в Україні:

6.1. Ставлення громадян до статусу української мови як єдиної державної з гарантуванням права на вільний розвиток іншими мовами (за п'ятибальною шкалою: «цілком схвалюю», в основному схвалюю», «в основному не схвалюю», «зовсім не схвалюю», «не визначились»).

6.2. Ставлення громадян до російської мови як другої державної в Україні поряд з українською (за аналогічною шкалою).

6.3. Ставлення громадян до надання статусу офіційної російській мові та мовам національних меншин в окремих регіонах України (за аналогічною шкалою).

6.4. Ставлення громадян до рівного статусу всіх мов в Україні, без потреби надавати жодній мові статусу державної та офіційної (за аналогічною шкалою).

6.5. Ставлення громадян щодо референдуму про статус мов в країні (за шкалою: «такий референдум дуже потрібний», «скоріше потрібний», «скоріше не потрібний», «зовсім непотрібний», «не визначились»).

Така мінімальна система показників уможливорює системне виявлення мовної ситуації в Україні, чинників функціонування мов та чинників ставлення до статусу мов в Україні, обґрунтування мети, завдань та напрямів державної мовної політики. Безумовно, цінність цієї інформації була б значно вищою, якби була можливість не тільки зафіксувати ситуацію в

мовному середовищі на момент анкетування, але і виявити тенденції її змін за роки незалежності та у більш глибокій ретроспективі.

Звичайно, що найбільш повну інформацію про динаміку певних соціальних процесів (у тому числі і в сфері функціонування мов в Україні) дають повторні (моніторингові) соціологічні дослідження, проведені за єдиною системою вибірки та аналогічною методикою. Однак такі матеріали моніторингового щорічного дослідження Інституту соціології НАНУ (1994–2006 рр.) містять тільки два обґрунтовані показники ситуації в мовній сфері (мова спілкування в сім'ї та ставлення громадян до статусу російської мови). Проте моніторингові дослідження – не єдиний спосіб виявити динаміку певних соціокультурних процесів.

Висновки до першого розділу

Концепція антропоцентризму відіграє надзвичайно важливу роль у новітніх науково-світоглядних побудовах, оскільки зорієнтована на буття людини, даючи змогу тлумачити його найбільш проблематичні та суперечливі аспекти.

Антропоцентризм як методологічний принцип застосовується у лінгвістиці під час дослідження мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини посередника спілкування, засобу зберігання її досвіду, знань, культури. Комунікативна лінгвістика є мовознавчою дисципліною нового типу, що з метою дослідження власного об'єкта інтегрує різні галузі лінгвістики, як-от: теорію мовленнєвих актів, лінгвопрагматику, паралінгвістику, лінгвогенристику, теорію мовленнєвої діяльності, дискурсологію, мовленнєзнавство.

Встановлено, що аналіз природи мовної компетенції людини, пояснення когнітивної діяльності людини у процесах сприйняття й розуміння мовлення, комунікації є головними векторами когнітивних досліджень у мовознавстві. Проблеми зв'язку мови та суспільства, мови і влади, соціальної диференціації мови, мовної ситуації, мовної політики, мовних контактів,

зумовили розвиток у сучасному мовознавстві таких галузей, як комунікативна лінгвістика, психолінгвістика. Серед основних проблем соціолінгвістичних досліджень виділяють проблеми мовної ситуації, мовного колективу, суспільних функцій мови, форм її існування в соціумі, двомовності, мовної політики та інші.

На основі теоретичного аналізу зроблено висновок, що мовна політика – це сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи. Інакше кажучи, це концентроване вираження ідеологічних і соціальних принципів, що визначають політичне, теоретичне та практичне ставлення тієї чи іншої державної системи (органів влади) до функціонування, розвитку та взаємодії мов, до їхньої ролі в житті народу чи народів, яке реалізується в сукупності ідеологічних, політичних, юридичних, адміністративних заходів, спрямованих на розвиток, функціонування, баланс мов, зміну чи збереження мовної ситуації в державі, регіонах, соціумі.

На підставі аналізу лінгвістичної літератури доречно говорити про вузьке та широке трактування поняття «мовна ситуація». У вузькому значенні «мовна ситуація» тлумачиться як лінгвогеографічна єдність мов, які сусідять у межах соціуму, взаємодіючи між собою; за ширшого підходу – як суспільний стан національної спільноти, характер її мовної свідомості, пов'язаної із задоволенням комунікативних потреб за допомогою однієї або кількох мов.

На основі теоретичного аналізу проблеми мовної політики в Україні у сучасному мовознавстві зроблено висновок, що дослідження вітчизняних мовознавців зосереджуються на двох аспектах, зокрема, на аналізі реального стану функціонування української мови в окремих регіонах і державі загалом та різних виявах деструктивного асиміляційного впливу російської мови на українську.

Аналіз правових засад регулювання мовних відносин в Україні засвідчив відсутність державної програми захисту української культури, що

спричинило домінування російської мови в інформаційно-культурному просторі України. Поширення набули здеградовані форми усного побутового мовлення, що утворилися на ґрунті обох мов. Для українського мовлення – це суржик, що виник внаслідок потужного інтерференційного впливу російської мови. В основу розв'язання мовного питання в Україні має бути покладено принцип абсолютної самоцінності кожної мови і кожної культури, аналогічно до визнання абсолютної самоцінності кожної людини і кожного народу. Розв'язуючи мовні проблеми, треба обов'язково враховувати регіональну мовну специфіку.

Правове, і передусім законодавче, закріплення соціальних функцій мов дозволяє враховувати рівень національно-культурної самосвідомості народу, його соціальні потреби, а також створює умови для нейтралізації намагань суб'єктивного втручання в процеси мовного функціонування.

Моделі правового регулювання мовних відносин визначаються мовною ситуацією, що історично склалася в конкретній країні, а також залежить від мовної політики, здійснюваної державою.

Нормативно-правові документи міжнародних організацій «ставлять за мету створення системи універсальних принципів, які повинні бути покладені в основу національних законодавчих систем як через пряму дію норм міжнародного права, так і через імплементацію їх у національну законодавчу систему країн. Вони повинні сприяти: збереженню мовного різноманіття як особливої цінності, спільного надбання людської цивілізації; правовому захисту мовних меншин; запобіганню конфліктам, які можуть виникнути на мовному ґрунті.

Незалежно від форми державного устрою чи правління та етнічного складу населення, провідна роль в організації економічного, політичного та соціального життя на всій території країни належить державі.

Саме для забезпечення комунікації між суб'єктами державного управління: законодавчою, виконавчою та судовою владою, органами місцевого самоврядування, для організації системи освіти, зміцнення

культурних зв'язків між різними регіонами і етнічними спільнотами країни життєво необхідною є єдина загальна мова.

Вимога використовувати одну мову для загальнодержавного спілкування обумовлена об'єктивними потребами зміцнення державного утворення, його подальшого розвитку.

РОЗДІЛ 2

МОВНО-КУЛЬТУРНІ ОРІЄНТИРИ РІВНЯН: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

2.1. Функціонування мови у сфері освіти як об'єктивний показник її реального суспільного статусу в регіоні

Найчутливішою до заходів мовної політики, за спостереженнями соціолінгвістів, є сфера освіти. Саме тому функціонування мови у сфері освіти – це об'єктивний показник її реального суспільного статусу та перспектив на майбутнє. У світовій практиці мовного планування розвиток освіти національними мовами визнано найефективнішим способом зростання їхньої комунікативної потужності. Варто наголосити, що це твердження ґрунтується на спостереженнях соціолінгвістів та психологів, які переконані, що з-поміж соціально-демографічних чинників, які впливають на мовну поведінку особистості, визначальними є мова батьків (мова дитинства) та мова навчального закладу. Ось чому успішність або безрезультатність мовної політики в сучасній соціолінгвістиці пов'язують із тим, наскільки впливовими є заходи держави в освітній галузі [87, с. 98].

Оцінюючи мовну ситуацію в освітньому просторі, варто пам'ятати, що мовна освіта за своєю природою – явище глибоко соціальне, оскільки навіть послідовність, згідно з якою навчають мови, вік, коли її починають опановувати, межі мовної компетентності особистості та соціальних груп, визначає соціум. У період глобалізаційних процесів мова в освітньому просторі виконує роль культуротвірного стрижня, базового компонента в системі безперервної освіти, що забезпечує цілісність освітніх впливів. Висновок соціологів про мовну ситуацію в освіті ґрунтується на відповідях респондентів на запитання, які стосуються використання мов (володіння мовами) і спілкування в навчальних закладах, а саме: 1. Якою мовою Ви говорили звичайно в школі з однокласниками? 2. Якою є мова спілкування у Вашому навчальному закладі? 3. Якою мовою Ви звичайно звертаєтесь до

викладачів? і Вам звичайно відповідають? 4. Якою мовою Ви спілкуєтеся на перерві? (із варіантами відповідей «українською», «російською», «українською та російською»). Ці запитання представлені в соціолінгвістичному дослідженні 2000 р. Центру соціологічних досліджень «Громадська думка» Науково-дослідного інституту соціально-економічних проблем Києва [43, с. 93].

Соціолінгвістичне дослідження в межах проєкту «Мовна політика в Україні: антропологічні, лінгвістичні аспекти та подальші перспективи» за програмою INTAS запропонувало такі запитання респондентам: «Якою мовою Ви переважно спілкуєтеся в навчальному закладі?» (із варіантами відповідей «переважно українською», «переважно російською», «порізнному», «залежно від обставин», «мовою моєї етнічної групи (якою?)»); «Якщо траплялися факти дискримінації представників Вашої етнічної групи, то в яких сферах це відбувалося?» (серед варіантів відповіді запропоновано й «у сфері освіти»); «у населеному пункті, де Ви мешкаєте, скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в школах?» (із варіантами відповідей «майже ніхто», «значно менше половини», «половина на половину», «значно більше половини», «майже всі», «важко відповісти»).

Цільове дослідження «Етнічні групи України», було проведене 2003 р. факультетом соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, результати якого, щоправда, не опубліковано.

Ми ж проаналізували відповіді респондентів на питання анкети щодо мовних пріоритетів мешканців таких населених пунктів Рівненщини (Рівне, Здолбунів, Дубно, Корець, Костопіль, Сарни, Володимирець, Дубровиця, Вараш): 1. Якою мовою Ви спілкуєтеся у повсякденному житті? 2. Як, на Вашу думку, змінилася загальна ситуація щодо функціонування української мови в Україні за роки незалежності? 3. Чи змінилася загальна ситуація щодо функціонування російської мови в Україні за роки незалежності? 4. Чи відомі вам країни з кількома державними мовами? 5. Введення другої державної мови, на Вашу думку: нашкодить Україні (не становить небезпеки)? 6. Чи

відповідає сучасний стан функціонування української мови в усіх сферах життєдіяльності її статусу «державної»? 7. У яких, на вашу думку, сферах життєдіяльності можливо послуговуватись російською мовою? 8. У яких, на вашу думку, сферах життєдіяльності варто послуговуватись українською мовою? 9. Чи вважаєте, що говорити українською мовою в нашій країні престижно? 10. Чи вважаєте, що говорити російською мовою в Україні престижно? 11. Чи згодні Ви з твердженням, що українська мова є одним із символів державності України? 12. Як Ви ставитесь до людей, які в повсякденному житті спілкуються російською мовою? 13. На Вашу думку, в Україні російська та українська мови: а) протистоять одна одній; б) частково конкурують; в) мирно співіснують; г) доповнюють одна одну? 14. Інформаційний простір (газети, радіо, телебачення тощо) в Україні можна назвати україномовним (російськомовним)? 15. Чи існує загроза виникнення мовного конфлікту в Україні? 16. Чи призведе поширення української мови на всі сфери життєдіяльності громадян України до загострення міжнаціональних стосунків? 17. Коли Ви хочете подивитися по телевізору кінофільм, чи впливає на Ваш вибір мова, якою його транслюють? 18. Якою мовою Ви б хотіли дивитися по телевізору фільми російського виробника? 19. Чи задоволені ви якістю українських субтитрів до російськомовних фільмів? (Додаток 2).

У березні-квітні 2020 року за допомогою соціологічних методів дослідження, зокрема, анкетування, методу бесіди, інтерв'ю було опитано 367 респондентів зазначених населених пунктів. Цільовою аудиторією дослідження стали особи віком від 16 років і старші. Більшість респондентів (59%) – віком 16–25 років, а 41% – віком 35–65 років. З них 116 чоловіки, 201 – жінки.

Під час опитування респондентів було визначено пріоритети у виборі мови у різних сферах спілкування, погляди жителів Рівненщини на використання української і російської мов.

Матеріалом для дослідження також послуговували результати масового опитування в межах Проєкту № 62700395 Фонду Фольксваген «Bi- and multilingualism between conflict intensification and conflict resolution. Ethnolinguistic conflicts, language politics and contact situations in post-Soviet Ukraine and Russia» («Бі- та мультлінгвізм: між інтенсифікацією та розв'язанням конфлікту. Етнолінгвістичні конфлікти, мовна політика і контактні ситуації в пострадянських Україні і Росії»), проведеного ТОВ «Перша рейтингова система» в період з 2 до 10 лютого 2017 р. в Україні [3, с.113], у тому числі у Рівненській області.

Для визначення мовно-культурної ситуації у різних сферах життя на Рівненщині ми використали окремі питання з анкетування, здійсненого Київським міжнародним інститутом соціології в межах Дослідницької ініціативи для демократичних реформ в Україні (25).

Також послуговувалися анкетними питаннями моніторингів «Становище української мови в Україні» (2006, 2017, 2018, 2019, 2020 рр.) (30-34) та загальнонаціонального дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 14 до 19 серпня 2020 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей (34).

Дослідження мовної ситуації у шкільній освіті на Рівненщині ґрунтується на аналізі кількісних, якісних та оцінних характеристик взаємодії української та російської мов у мовному середовищі сучасних шкіл. Відповідні дані одержано з використанням різних соціолінгвістичних методів, а саме: спостереження, аналізу нормативних документів, що регулюють використання мов в освітньому просторі, аналізу результатів масового опитування, цільового анкетування – усного мовлення учасників педагогічного процесу, коментарів до запитань у відкритій частині анкети, дописів у соціальних мережах.

Для аналізу матеріалів було використано методику, розроблену

О. Данилевською [15], що дала змогу поєднати лінгвальні та позалінгвальні чинники мовної ситуації у шкільній освіті: кількісні й оцінні показники (масове опитування, цільове анкетування старшокласників), поведінковий вимір (цільове анкетування старшокласників і спостереження), дискурсивний вимір (спостереження, цільове анкетування старшокласників). Анкета для проведення цільового опитування школярів, розроблена

О. Данилевською [15], представлена у Додатку 1.

Збір даних щодо функціонування української та інших мов у загальноосвітніх навчальних закладах Рівненщини здійснено у двох аспектах: реальної мовної ситуації (сприймання мовного середовища, його оцінка респондентами) та її бажаного розвитку.

Прокоментуємо запитання анкети про мовну ситуацію у галузі освіти.

Запитання «Яка частина/ як багато, людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?» (варіанти відповіді: «Майже ніхто», «Значно менше половини», «Близько половини», «Значно більше половини», «Майже всі», «Важко відповісти») давало можливість з'ясувати, з одного боку, які сфери функціонування мови, за оцінками респондентів, є найбільшою мірою українізованими, а з іншого – якою мірою середовище шкіл, що має бути осередком зміцнення позицій української мови як державної, слугує інструментом мовної політики.

Оскільки серед сфер функціонування мови в цьому запитанні, крім офіційних (державні заклади, загальноосвітні школи, заклади вищої освіти), наведено й сфери неофіційної комунікації (транспорт, сфера послуг, незнайомі співрозмовники; – друзі, родина), то отримані результати дали змогу простежити зміни в мовній поведінці респондентів залежно від сфери комунікації.

Респондентам було запропоновано також запитання, що стосуються заходів мовної політики у сфері освіти:

«Як Ви вважаєте, чи обов'язковим є викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти?» (варіанти відповіді – «Так», «Швидше так», «Швидше ні», «Ні», «Важко відповісти»);

«Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час всього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) у державних закладах освіти?» (варіанти відповіді – «Так», «Швидше так», «Швидше ні», «Ні», «Важко відповісти»);

«Чи обов'язково в загальноосвітній школі вивчати як окремі дисципліни українську, російську, англійську чи іншу іноземну мови?» (варіанти відповідей для кожної мови – «Так», «Ні», «Важко відповісти»).

Відповідаючи на запитання про те, чи обов'язковим, на думку респондентів, є викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти, учасники опитування мали змогу обрати відповіді: «Так», «Швидше так», «Ні», «Швидше ні», «Важко відповісти». Результати анкетування засвідчили, що 99,3 % респондентів переконані, що в усіх державних закладах освіти обов'язковим є викладання державною мовою (обрали варіанти відповіді «Так» 97 % і «Швидше так» – 2,3 %). Натомість тих, хто заперечує обов'язковість навчання державною мовою в усіх державних закладах освіти, – 0,7 %.

На запитання «Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час усього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) в державних закладах освіти?» респонденти Рівненщини абсолютно обстоюють українськомовний режим у школах (заперечні відповіді «Ні» і «Швидше ні» респонденти не обрали).

Робити висновки щодо мовної ситуації у сфері освіти на підставі опитування можна тільки за умови порівняння його результатів із результатами інших досліджень, проведених за тією самою методикою. Дані нашого опитування порівнювалися з опитуванням, проведеним 2006 р. за програмою INTAS, у якому було поставлено низку схожих запитань, а саме:

- 1) «Скільки людей, на вашу думку, розмовляє українською мовою в

населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?» (варіанти відповіді: «Майже ніхто», «Значно менше половини», «Близько половини», «Значно більше половини», «Майже всі», «Важко відповісти»); 2) «Як Ви вважаєте, чи обов'язковим є викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти?» (варіанти відповіді – «Так», «Швидше так», «Швидше ні», «Ні», «Важко відповісти»); 3) «Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час всього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) в державних закладах освіти?» (варіанти відповіді – «Так», «Швидше так», «Швидше ні», «Ні», «Важко відповісти»); 4) «Чи обов'язково в загальноосвітній школі вивчати як окремі дисципліни українську, російську, англійську чи іншу іноземну мови?» (варіанти відповідей для кожної мови – «Так», «Ні», «Важко відповісти»).

За даними «Статистичного бюлетеня», у Рівненській області на початок 2018-2019 навчального року навчалось 148047 школярів, з них 148047 українською мовою. Питома вага учнів, які навчаються українською мовою, становила 100% (33).

За даними департаменту середньої та дошкільної освіти Міністерства освіти і науки України, у 2018 – 2019н.р. у Рівненській області частка учнів, які навчалися російською мовою, становить 0% (33).

Частка школярів, що здобувають освіту з українською мовою навчання, за рік зросла у 2019 році. У 7 областях України (у тому числі і в Рівненській) українською мовою навчаються 100% першокласників (33).

На Рівненщині мовне середовище шкіл респонденти оцінюють як цілком українськомовне: відповідаючи на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?», варіанти «Майже всі» та «Значно більше половини» обрали 99 % опитаних. Варто зауважити, що, за офіційною статистикою, частка учнів, які навчаються в школах українською мовою, у Рівненській області становить – 100 % (33).

На жаль, у таких загальноосвітніх навчальних закладах м. Рівного, як ЗОШ № 3, 5, 7, 10, 11, 15, 20, у яких упродовж тривалого часу мовою навчання була російська, сьогодні українською мовою педагоги й вчителі здійснюють навчально-виховний процес нерідко лише під час уроку, що, безумовно, впливає на рівень сформованості україномовної компетентності в учнів цих навчальних закладів. Зауважимо, що мовою спілкування у третини сімей, з яких діти відвідують вказані навчальні заклади, є російська.

Таким чином, на Рівненщині оцінка мовного середовища шкіл мовцями практично збігається з офіційною статистикою щодо мовної ситуації в них і підтверджує висновок мовознавців про повнофункціональність української мови на цій частині етнічної української території. У період глобалізаційних процесів мова в освітньому просторі виконує роль культуротвірного стрижня, базового компонента в системі безперервної освіти, що забезпечує цілісність освітніх впливів. Освітнє середовище має бути осередком зміцнення позицій української мови як державної, слугувати інструментом мовної політики.

2.2. Мовні преференції населення Рівненщини у сфері засобів масової інформації та культури

Аналіз мовних преференцій населення у сфері засобів масової інформації та культури ґрунтується на даних державної статистики, соціології, моніторингових досліджень, здійснених волонтерами в Україні, а також авторської анкети, представленої в Додатку 1.

Зауважимо, що за підсумками аналітичного огляду «Становище української мови в Україні в 2016 році», оприлюдненого рухом «Простір свободи» (2016 р.) (30), російська мова переважає в телеєфірі, друкованих виданнях, сфері послуг та українському сегменті Інтернету. Водночас матеріали огляду свідчать про домінування української мови в освіті й кінопрокаті. Внаслідок прийняття закону про обов'язкову частку українських пісень на радіо значно зросла кількість україномовної музики в радіоефірі.

У кінопрокаті загальна кількість фільмів, дубльованих або озвучених українською мовою, продовжує зростати і сягнула у 2016 році 88%. Частка російськомовних фільмів знижується і становить цього року менше 4%, решта фільмів демонструють мовою оригіналу (переважно англійською) з українськими субтитрами. Частка газет, що видаються українською мовою, не змінилася і становить лише 34%, частка від загального тиражу книг – 64%.

Позитивну тенденцію констатуємо у видавництві книг та брошур, де українська мова домінує.

У прайм-тайм 7 найрейтинговіших телеканалів українська мова звучить лише 30,6% часу, тоді як російська – 34,4%. Решту 35% займають двомовні ефіри, під час яких також найчастіше переважає російська мова. Осінь 2016 року позначилася зростанням частки пісень українською мовою в радіоефірі. У жовтні ця частка сягнула 10% (удвічі більше, ніж 2014 року), а у листопаді очікується її зростання до передбачених новим законом 25%. Мова українського сегменту Інтернету – переважно російська. Водночас українські користувачі частіше використовують українську мову в мережі Фейсбук.

Опитування 2017 року (2040 респондентів) здійснив Київський міжнародний інститут соціології в межах Дослідницької ініціативи для демократичних реформ в Україні (25). Важливу частину опитування становили запитання про реальні та бажані мови споживання різних типів медій. Мовні преференції населення найвідчутніше змінилися у сфері ЗМІ, зокрема, друкованих. Перше запитання стосувалося купівлі газет: респондентів запитували не лише про мову, а й про статус найохочіше купованої газети. Українську мову з часом стали вибирати частіше, а російську – рідше: якщо 2012 року обидві мови були в цій практиці однаково привабливими, то 2017-го про вибір на користь української заявили принаймні вдвічі більше респондентів. Пояснити це можна тим, що україномовні респонденти в повсякденному житті стали більше наполягати на газетах зручнішою для них мовою, а російськомовні – навпаки, менше. Це можна побачити хоча б за часткою респондентів, що не звертають уваги на

мову: з-поміж тих, хто взагалі купує газети, 2012 року «Так» сказали 35% україномовних респондентів і 21% російськомовних респондентів, а 2017-го – 23 % і 36 % відповідно. Крім того, серед російськомовних респондентів зросла частка людей, які газет не купують, що можна пояснити орієнтацією на інтернет-видання в містах, де вони переважно живуть. А якщо зважити також на дедалі більшу чисельну перевагу самої україномовної групи (в останньому опитуванні про переважне вживання української мови у повсякденному житті заявили 49 % респондентів, а російської – 26 %), то попит на українськомовну продукцію нині значно переважає, навіть беручи до уваги велику групу «симетричних білінгвів», тобто людей, які вживають обидві мови приблизно рівною мірою.

Отже, співвідношення мов у газетній продукції, де частка російської мови майже удвічі вища, зовсім не відбиває нинішньої «українізації» читацьких преференцій. Безумовно, цей висновок слушний лише за умови, якщо люди справді думають і роблять так, як демонструють в опитуваннях (25).

Щодо мови, якою послуговується телебачення, було запропоновано три запитання: про мовні преференції щодо фільмів і серіалів, окремо західних і російських, та про звичні мови телеперегляду загалом. Аналіз результатів продемонстрував, що для фільмів і серіалів теж відбувається поступове зміщення в бік української мови від російської мови, хоча різниця між бажаним мовним режимом перегляду західних і російських фільмів, звісно, зберігається. А от у кінопрокаті зміна в бік української мови виявилася набагато меншою, ніж можна було сподіватися після десятиріччя демонстрації майже всіх західних фільмів у перекладі саме цією мовою. Головною причиною відносно низьких загальнонаціональних показників підтримки українського перекладу є нижчий рівень відвідування кінотеатрів серед україномовного населення, чимало якого живе у селах.

Водночас треба зауважити, що реальність домінування української мови в цій практиці не позбавляє більшість російськомовних українців бажання, щоб західні фільми показували (також) російською (25).

Різницю між реальним і бажаним наочно демонструють також відповіді респондентів на запитання про те, якою мовою вони зазвичай дивляться телепередачі. Тут також бачимо поступове зміщення в бік української мови, але найпоширенішою ситуацією залишається поєднання двох мов. Порівнюючи ці відповіді з преференціями для фільмів і серіалів, виявляємо, що серед прибічників кожної з мов приблизно половина дивиться телебачення більш-менш порівну обома. Можна припустити, що частина з них, віддаючи перевагу одній мові, не заперечує проти іншої, а ще дехто переглядає різні типи програм різними мовами, коригуючи преференції відповідно до наявної пропозиції. Для більшості ж глядачів, мабуть, було б бажаним дивитися все тією мовою, якою вони переважно спілкуються, та поєднання двох мов у репертуарі майже всіх українських каналів змушує цих людей робити двомовним і свій телеперегляд.

Щодо використання української мови у мережі, то зауважимо, що з-поміж тих, хто користується Інтернетом, перевагу надають одній із мов, яка є зручною.

Ще одним чинником більшої популярності російської мови є вищий рівень користування інтернетом серед російськомовних (зокрема, через їхнє більше зосередження в містах), але поступове долучення українськомовних збільшує частку не так українськомовного споживання, як двомовного. За даними аналітичного огляду «Становище української мови в Україні в 2019 році» (33), українська мова домінує в освіті, кінопрокаті, книговидаванні та радіо, але здає позиції на телебаченні й у сфері послуг. Російська переважає в Інтернеті та пресі.

Після значного зростання частки української мови на телебаченні у 2018 році у 2019 р. громадський моніторинг зафіксував зворотній процес на

провідних телеканалів. Водночас українська мова зміцнила свої позиції на радіо та в книговидаванні. Традиційно україномовним залишається кінопрокат.

Більшість українців підтримує зростання частки української мови на телебаченні, однак на практиці відбувається навпаки. Частка української мови в прайм-тайм провідних телеканалів за рік зменшилася з 64% до 40%, а російської – зросла з 7 до 27%. Решту часу займають двомовні російсько-українські програми. Такий регрес можливий через компромісні формулювання в законі «Про телебачення і радіомовлення», які створюють можливості для русифікації телефіру. 56% усіх пісень на загальнонаціональних радіостанціях лунають українською мовою. 90% часу радіопрограми ведуться українською мовою. Обидва показники за рік зросли й значно перевищують встановлені законом квоти (35% для пісень і 60% для мови ведення).

Можна констатувати, що українська мова стала природною для радіофіру майже в усіх регіонах країни. З 374 фільмів, що вийшли цього року в кінопрокат, 47 зняті в оригіналі українською мовою, 194 дубльовані, а 152 – озвучені з іноземної мови українською, 78 фільмів мають українські субтитри. У 89% випадків фільми в кінотеатрах демонструють з українською як мовою оригіналу чи дубляжу, в решті випадків – озвучені або субтитровані українською.

Частка газет, що видаються українською мовою, становить 33% від загального тиражу. Водночас число книг українською мовою зростає як в абсолютному, так і у відносному вимірах і становить 85% від сукупного тиражу виданих в Україні книг (25).

Великою мірою вибір мови залежить від суб'єктивних чинників: соціальних умов і обставин, в яких вона проживала або в яких живе тепер.

Проаналізуємо анкетні дані мовних уподобань мешканців Рівненщини у сфері радіо та телебачення. Тільки українською хотіли б слухати новини, суспільно політичні передачі 85% опитаних. 2% опитаних хотіли б слухати

новини і українською, і російською однаковою мірою, а для 10,3% мова передач не має значення.

Зауважимо, що вибір мови респондентами зумовили й конкретні канали та передачі. Так, респонденти, які надають перевагу українській мові, найчастіше дивляться передачі на УТ 1, 1+1, 5му каналі, російській мові – Інтер, «Україна», ОРТ, НТВ, РТР.

Чимало телеглядачів надають перевагу спортивним передачам. Причому їх із задоволенням дивляться представники усіх вікових та освітніх груп.

Отже, мовні уподобання під час перегляду спортивних телепередач такі: хотіли б тільки українського мовного супроводу 80% респондентів, тільки російського – 3%, і українського, і російського однаковою мірою – 7%, мова супроводу не має значення для 10%.

Щодо озвучення закордонних фільмів через посередництво російської мови, то мешканці області висловилися на користь дублюванню українською мовою (70%).

Не менш цікаві дані про мовні уподобання населення Рівненщини щодо друкованих засобів масової інформації та книжкової продукції. З цією метою до анкети було внесено питання: «Якою мовою Ви б хотіли читати газети?». Відповіді на нього розподілилися таким чином. Серед респондентів Рівненщини найменшою групою виявилася та, яка вважає, що для неї немає значення, якою мовою читати газети – 3%. Найбільшою за кількістю групою населення Рівненщини, яка має бажання читати газети тільки українською мовою, – 81%.

Читання художньої літератури належить до сфери занять людини у вільний час. Найбільшою є група читачів, що надають перевагу українській мові (55%), другою за кількістю є група респондентів, для якої мова читання художньої літератури не має значення (22%). Найменшою є група опитаних, які хотіли б читати художні твори тільки російською (3%). Це свідчить про те, що художні книги різною мірою читають обома мовами. У відповідях

респондентів, які бажають читати художні книги і українською, і російською мовами, виявляється певна тенденція: рівень освіченості визначає вибір на користь обох мов.

Результати анкетування засвідчили, що на вибір мови наукової літератури впливає рівень професійної компетентності респондентів та їх вік. Охочих читати фахову літературу українською мовою більше, ніж російською (51%). Респонденти зорієнтовані на те, щоб читати професійну літературу обома мовами – 17%, а для 24% мова не має значення. Отже, значна частина населення надає перевагу читанню наукової літератури тільки українською мовою.

Отже, здійснене соціолінгвістичне дослідження дало підстави констатувати, що українська мова набула на Рівненщині високих показників використання у сфері засобів масової інформації та культури, рівень престижу відповідає її використанню. Тут також бачимо поступове зміщення в бік української мови, але найпоширенішою ситуацією залишається поєднання двох мов. Порівнюючи ці відповіді з перевагами для фільмів і серіалів, виявляємо, що серед прибічників кожної з мов приблизно половина дивиться телебачення більш-менш порівну обома. Більшість українців підтримує зростання частки української мови на телебаченні.

2.3. Мовна ситуація в офіційній сфері

За результатами дослідження, яке здійснила соціологічна група «Рейтинг», 61% громадян України вважають, що українська мова має бути єдиною державною (2014 році таких було лише 47%), ще 20% стверджують, що російській можна надати статус офіційної в окремих регіонах, 15% – за надання російській мові статусу державної. Як зауважують автори дослідження, кількість прихильників державного статусу російської мови зменшується (26).

За даними аналітичного огляду «Становище української мови в Україні в 2019 році» (33), 46% українців спілкуються дома завжди або

переважно українською, 28% – російською мовою. Водночас більшість українців підтримує ухвалений Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.) і політику захисту української мови в публічному просторі. Саме імплементація норм цього закону здатна подолати загрозливі тенденції й утвердити українську мову в усіх сферах суспільного життя. 66% громадян України вважають, що українська має бути єдиною державною мовою.

Загальнонаціональне дослідження, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 14 до 19 серпня 2020 року в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей (34), дало змогу зробити висновок, що більшість українців підтримує мовні квоти та вважає, що єдиною державною мовою має бути українська. На думку переважної більшості українців, українська мова є важливим атрибутом незалежності України (72% громадян). Така думка абсолютно домінує на Заході (в тому числі в Рівненській області); лише 3% мешканців регіону не погоджуються з цим твердженням.

Проблеми розвитку української мови першочерговими вважають 20% українців. Ще 44% вважають розвиток української мови важливою проблемою, хоча й визнають, що країна має більш нагальні потреби. У Західному регіоні найбільше тих, хто вважає ці проблеми першочерговими (42% проти 4% на Сході).

Більшість українців на Заході (76%) вважає, що в Україні не порушують прав російськомовних громадян. Переважна більшість українців (82%) погоджується, що керівники держави і державні службовці повинні у робочий час спілкуватися державною мовою. Так само переважна більшість українців на Заході погоджується, що всі громадяни повинні володіти державною мовою (79%). В усіх регіонах схвалюють і викладання предметів державною мовою. Загалом в Україні прихильно ставляться до цього 77%, проти – 17%. Мовні квоти підтримують 65% українців. Абсолютне

схвалення ініціативи мовних квот зафіксоване на Заході (95%).

Близько 97% опитаних загалом схвально поставилися до законодавчого закріплення положень про обов'язковість володіння державною мовою як для простих громадян, так і для держслужбовців. Показова більша «суворість» цієї вимоги з боку респондентів саме для держслужбовців, що виявилось й у розподілі відповідей між «позитивно» і «скоріше позитивно».

Щодо вимоги до держслужбовців вільно володіти українською мовою, то позитивна відповідь становить 100 %, як і підтримка проведення іспиту на знання державної мови для держслужбовців.

Проаналізуємо анкетні дані мовних уподобань мешканців Рівненщини в офіційній сфері. На питання «Як би Ви поставилися до законодавчого закріплення таких положень щодо функціонування української мови як державної? 90% респондентів вважають, що кожен громадянин зобов'язаний володіти українською мовою як мовою свого громадянства; усі держслужбовці, керівники навчальних закладів зобов'язані вільно володіти українською мовою і лише 1% виявили негативне ставлення до обов'язкового володіння українською мовою. 97% респондентів вважають, що усі держслужбовці, керівники навчальних закладів зобов'язані вільно володіти українською мовою. Негативні відповіді на це питання не зафіксовані.

Тільки українською хотіли б слухати новини, суспільно політичні передачі 85% опитаних. 2% опитаних хотіли б слухати новини і українською, і російською однаковою мірою, а для 10,3% мова передач не має значення.

Близько 0,5 % українськомовних громадян, звертаючись до чиновників українською мовою, не отримують відповідь гарантовано тією самою мовою, а близько 0,3% українськомовних взагалі обирають мову спілкування з чиновниками з урахуванням обставин. Водночас понад 0,6% російськомовних, звертаючись російською, також отримують відповідь мовою, яку обирає чиновник.

На основі аналізу мовно-культурних пріоритетів мешканців Рівненщини у різних галузях життєдіяльності нами напрацьовано рекомендації щодо поліпшення мовно-культурної ситуації у регіоні (Додаток 3).

Проведений аналіз дав змогу зробити висновки про те, що населення Рівненщини стовідсотково вбачає в українській мові єдину державну мову, пов'язуючи її з національною безпекою; абсолютна більшість вважає, що всі громадяни, а тим більше держслужбовці, повинні володіти державною мовою, а держслужбовці ще й проходити атестацію з мови. Чиновники, спілкуючись з громадянами, реально використовують українську мову приблизно так само, як і решта громадян цієї місцевості, лише невеликою мірою надаючи перевагу двомовному спілкуванню за рахунок суто російськомовного. Українськомовні громадяни, звертаючись до чиновників українською, завжди одержують відповідь також українською. У регламенті державних установ прописаний обов'язок службовців спілкуватися державною мовою під час виконання службових обов'язків, чиновники можуть переходити на іншу мову або спілкуватися через перекладача лише на прохання відвідувача. Більшість українців підтримує ухвалений Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.) і політику захисту української мови в публічному просторі. Саме імплементація норм цього закону здатна подолати загрозливі тенденції й утвердити українську мову в усіх сферах суспільного життя.

Висновки до другого розділу

Особливим вагомим напрямком державної освітньої політики України є мовна освіта. Мовна освіта у державі спрямована насамперед на обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість вивчення рідної національної мови або навчання цією мовою.

У період глобалізаційних процесів мова в освітньому просторі виконує роль культуротвірного стрижня, базового компонента в системі безперервної

освіти, що забезпечує цілісність освітніх впливів. Освітнє середовище має бути осередком зміцнення позицій української мови як державної, слугувати інструментом мовної політики. Загалом в Україні спостерігається перехід в бік української мови, але найпоширенішою проблемною ситуацією залишається поєднання двох мов. Більшість українців підтримує ухвалений Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.) і політику захисту української мови в публічному просторі. Саме імплементація норм цього закону здатна подолати загрозливі тенденції й утвердити українську мову в усіх сферах суспільного життя.

Мовне середовище шкіл респонденти Рівненщини оцінюють як цілком україномовне. Визначено, що на Рівненщині використання української мови мовцями збігається з офіційною статистикою щодо мовної ситуації в них і підтверджує висновок мовознавців про повнофункціональність української мови на цій частині етнічної української території. Саме мовна освіта як необхідна складова усього освітнього процесу покликана сприяти розвитку мовної культури та компетенції, вихованню, поваги до лінгвістичного розмаїття держави, толерантності.

Вивчення проблеми мовних преференції населення у сфері засобів масової інформації та культури підтвердило актуальність та доцільність обраної проблеми дослідження. Зроблено висновок, що під час реалізації мовної політики в інформаційній сфері, зокрема, у сфері теле-, радіомовлення, держава передбачає гарантування доступу до інформації мовою, якою особа володіє або яку розуміє; надання державою стимулів, які в цілому сприяють ведення телерадіомовлення мовами меншин; сприяння державою соціальній згуртованості та задоволенню мовних прав всього населення країни за допомогою державного сектору телерадіомовлення.

Досліджуючи мовну ситуацію в офіційній сфері, встановили, що найбільш одностайним є ставлення респондентів до ідеї законодавчого закріплення вимоги до всіх держслужбовців, зокрема, й керівників навчальних закладів, обов'язкового володіння державною українською

мовою. У питаннях використання мов у навчальних закладах зв'язок між мовою повсякденного спілкування й уявленнями про потенційні заходи держави виявляється ще яскравіше – рівень підтримки цієї вимоги є стовідсотковим.

Проведене дослідження засвідчило високий рівень функціонування української мови у різних галузях життєдіяльності рівнян, що вказує на їхню одномовність.

На основі аналізу мовно-культурних пріоритетів мешканців Рівненщини у різних галузях життєдіяльності нами напрацьовано рекомендації щодо поліпшення мовно-культурної ситуації у регіоні.

ВИСНОВКИ

Мовна політика держави у сучасному світі зумовлюється цілою низкою факторів. Частково її визначають кількість мов, характер відносин між основними мовними групами, історичні обставини (наприклад, колоніальне минуле країни). Вплив на мовну політику мають також соціальні, релігійні, економічні чинники, адміністративно-територіальний устрій держави. Спрямування і форми впровадження мовної політики охарактеризовані існуючим суспільно-політичним ладом, політичним режимом та міжетнічними відносинами. У мовній політиці також присутній і суб'єктивний фактор – індивідуальні чи колективні інтереси тих, хто цю політику розробляє, та тих, на кого покладено відповідальність за її впровадження в життя.

Формування сучасної наукової картини світу відзначається послідовним утвердженням ідей людиномірності та антропоцентризму. Антропоцентризм, постає моделлю розвитку, яка зорієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини, створення гідних умов для реалізації її інтелектуальних та творчих здібностей та можливостей. Напрямок соціолінгвістичних досліджень у кожній країні визначає здебільшого специфіка її мовної ситуації. У цьому зв'язку головне завдання української соціолінгвістики полягає в науковому аналізі деформацій, яких зазнало мовне середовище України загалом і в територіальному вимірі, зокрема. Соціолінгвістичні дослідження мовної ситуації України, спрямовані на розв'язання практичних завдань розширення соціальної бази української мови і повернення їй функціональної повноти, сприятимуть накопиченню важливого матеріалу для майбутніх загальнотеоретичних узагальнень, зокрема, з проблем білінгвізму, диглосії, змішування мов.

Теоретичний аналіз мовознавчих джерел продемонстрував, що у працях науковців проблеми мовної ситуації в Україні розкриваються в контексті таких аспектів: історія формування мовної ситуації в Україні; особливості функціонування радянської «новомови» в Україні;

територіальні особливості мовної ситуації в Україні; мовна ситуація в діловому спілкуванні й торгівлі, засобах масової комунікації; вплив англійської мови на мовний ландшафт українських міст; мовна ситуація в Україні в мовній свідомості. З'ясовано, що у мовознавчих дослідженнях вітчизняних авторів мовна ситуація розглядалася на прикладі Харківщини (К. Балабуха), Донеччини (О. Зубарева, І. Кудрейко), Тернопільщини (Т. Миколенко), Львівщини (А. Чучвара), Київщини (І. Цар). На основі теоретичного аналізу проблеми мовної ситуації в Україні зроблено висновок, що дослідження вітчизняних мовознавців зосереджуються на двох аспектах, зокрема, на аналізі реального стану функціонування української мови в окремих регіонах і державі загалом та різних виявах деструктивного асиміляційного впливу російської мови на українську.

Сучасна державна мовна політика має поєднувати в собі цілеспрямованість і рішучість із розсудливістю, тактовністю і навіть обережністю в засобах. Українська мова повинна перетворитися на символ влади і соціального успіху. Тільки тоді вона зможе стати потужним чинником у формуванні суспільної мовної свідомості. Законодавче забезпечення підтримки української мови має полягати в тому, щоб надати громадянам України ширші можливості щодо її вивчення з урахуванням перспектив, які відкриває її знання для самовдосконалення, самореалізації й повномасштабного здійснення конституційних прав.

Проаналізовано мовну ситуацію у сфері освіти у соціолінгвістичному аспекті. Встановлено, що частка школярів, що здобувають освіту з українською мовою навчання на Рівненщині, становить сто відсотків. Мовне середовище шкіл респонденти оцінюють як цілком україномовне.

Визначено мовні преференції населення у сфері засобів масової інформації та культури. Встановлено, що під час реалізації мовної політики в інформаційній сфері, зокрема, у сфері теле-, радіомовлення держава передбачає: гарантування кожного доступу до інформації мовою, якою особа володіє або яку розуміє; надання державою стимулів, які в цілому сприяють

ведення телерадіомовлення мовами меншин; сприяння державою соціальній згуртованості та задоволенню мовних прав всього населення країни за допомогою державного сектору телерадіомовлення. У сфері електронних засобів масової інформації – постає необхідність у формуванні державою інформаційної та мовної політики, яка буде ґрунтуватись на розроблених законодавчих нормах та стандартах; забезпеченні належного доступу до засобів масової інформації; сприяння розвитку єдиного національного інформаційного простору у контексті розвитку глобального інформаційного простору. Визначено збільшення частки державної мови в ефірах розважальних програм завдяки україномовним учасникам та свідомим ведучим. Одержані результати засвідчили позитивне ставлення респондентів до змін у мовній політиці мас-медіа.

Схарактеризовано мовну ситуацію в офіційній сфері у територіальному вимірі. Встановлено, що найбільш одностайним є ставлення респондентів до ідеї законодавчого закріплення вимоги до всіх держслужбовців, зокрема, й керівників навчальних закладів, обов'язкового володіння державною українською мовою. У питаннях використання мов у навчальних закладах зв'язок між мовою повсякденного спілкування й уявленнями про потенційні заходи держави виявляється ще яскравіше – рівень підтримки цієї вимоги є стовідсотковим. Опитування респондентів не містять приклади дискримінації мешканців Рівненщини за мовною ознакою в закладах сфери торгівлі і послуг. Проведене дослідження засвідчило високий рівень функціонування української мови у різних галузях життєдіяльності рівнян, що вказує на їхню одномовність.

Здійснене дослідження мовно-культурних пріоритетів мешканців Рівненщини у різних галузях життєдіяльності крізь призму кількісних і якісних характеристик дозволило зробити висновок, що українська мова адекватно застосовується в усіх сферах життя, рівень престижу адекватний її використанню.

Однак, проведене дослідження не вичерпує проблеми мовно-культурної ситуації у соціолінгвістичному вимірі. Подальшого дослідження потребують такі її аспекти, як упровадження положень мовного Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в усіх типах медій; мовна ситуація сфери торгівлі в інтернет-просторі (територіальний вимір); український міський сленг (на матеріалі усного мовлення рівнян); соціолінгвістичний портрет сільського населення Рівненщини тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ажнюк Б. Проблема мовних прав у сучасній соціолінгвістиці. *Мовні права в сучасному світі: Зб. наук. пр.* Ужгород, 2014. С. 22-36.
2. Балабуха К. Мовна ситуація на Харківщині. Державність української мови і мовний досвід світу (Матеріали Міжнародної конференції). Київ, 2000. С. 139-145.
3. Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 213с.
4. Бестерс-Дільгер, Ю. Регіональна мовна диференціація України: ознаки стійкості і змін (на матеріалі всеукраїнського опитування 2013 року). *Мова і суспільство*. 2014. № 5. С. 70-78.
5. Борухович А. С. Сучасна мовна політика: ситуація в Україні. *Державне будівництво*. 2008. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2008_2_59
6. Брага І. І. Термінологізація лексеми суржик: основні тенденції. *Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского*. Серия «Филология. Социальные коммуникации». 2016. Т. 26 (65). № 1. С. 93-98.
7. Брага І. І. «Клуб бойового суржику» або Українсько-російській суржик у соціальній мережі Facebook. *Дивослово*. 2015. № 5. С. 32-34.
8. Брицин В. М. Мовна ситуація. Українська мова. Енциклопедія. Видання друге, виправлене і доповнене. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004.
9. Вишняк О.И. Стратегии динамического анализа в изучении межгенерационной трудовой мобильности. *Межгенерационная трудовая мобильность*. Київ, 1988. С. 41-53.
10. Вишняк О. І. Мовна ситуація та статус мов в Україні: динаміка, проблеми, перспективи (соціологічний аналіз). Київ: Ін-т соціології НАН України. 2009. С. 80-81.

11. Годердзишвили Ц. М. Эволюция государственно правового статуса языков в истории России и Советского государства. *Вест. Моск. ун та.* Сер. 11. Право. 1992. № 6. С. 67-71.
12. Гонтар М. Мовна ситуація у сфері торгівлі та послуг в Україні (територіальний вимір) . *Мова і суспільство.* 2019. Випуск 10. С. 109-119.
13. Гриценко П. Українська мова: державна і державотворча. *Український інформаційний простір.* 2018. Число 1. С. 32-42. URL: <https://l.facebook.com/l.php?u=http%3A%2F%2Fukrinfospace.knukim.edu.ua>
14. Данилевська О. Мовна ситуація і мовна політика у сфері освіти за оцінками респондентів масового опитування. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (Збірник наукових праць).* Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 328-344.
15. Данилевська О. М. Мовна ситуація в українській шкільній освіті на початку ХХІ століття: дис. ... доктора філологічних наук. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2020. 525 с.
16. Жовніренко Я. Г. Визначення терміна *мовна ситуація* в лінгвістичній енциклопедичній літературі. URL: http://movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2013_3/9.pdf.
17. Заблоцький В. В. Мовна політика в Україні: стан та напрями оптимізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук. 23.00.02 – політичні науки. Харків, 2007. 15с.
18. Загнітко А. Напрями і тенденції сучасної мовної політики: семантичний і прагматичний аспекти. *Державність української мови і мовний досвід світу (Матеріали Міжнародної конференції).* Київ, 2000. С. 181 – 196.
19. Залізняк Г.М. Сучасна мовна політика і кияни. *Наукові записки НАУКМА, Філологічні науки.* 2012. № 1. С. 20-24.
20. Зарецький О. Офіційний та альтернативний дискурси. 1950 – 80-ті роки в УРСР. Київ, Інститут української мови НАН України, 2008. 444с.

21. Застосування Хартії в Україні. Перший цикл моніторингу. Страсбург, 7 липня 2010 р. – Б. м. (Страсбург), – С. 12. URL: <https://rm.coe.int/16806dbb47>
22. Зубарєв О. В. Інтерферентні явища в українському мовленні студентів Північної Донеччини: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. Слов'янськ, 2006. 227 с.
23. Клименко Л.С. Державна мовна політика в Україні (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01 – теорія та історія держави і права. Київ, 2012. 212 с.
24. Кудрейко І. О. Соціолінгвістичний портрет малих міст Донеччини: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. Донецьк, 2011. 19 с.
25. Кузнецова Т. В. Мова білінгвальної сім'ї у функціональному аспекті: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. Київ, 1999. 203 с.
26. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України: навч. посіб. Харків.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 275 с.
27. Майборода О. М. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 213 с.
28. Макарець Ю.С. Мовна політика: термінологічно-категорійний вимір. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія*. Випуск 39. 2019. С. 92-103.
29. Мармазов В., Піляєв І. Україна в політико правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми. Київ., 1999. 133 с.
30. Мартос С. А. Молодіжний сленг у мовленнєвій структурі м. Херсона: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. Луганськ, 2006. 21 с.
31. Масенко Л. Т. Мовна політика України. Антиукраїнський закон досі чинний. *Радіо Свобода*. 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28025654.ht>

32. Масенко Л. Мовний конфлікт в Україні: шляхи розв'язання. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 20-35.
33. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2017. 240 с.
34. Масенко Л. Мовний режим у школах і завдання дерусифікації. *Радіо Свобода*. 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28800659.html>
35. Масенко Л. Суспільний запит на українську мову зростає. Влада відстає від суспільства. *Радіо Свобода*. 2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28875484.html>
36. Масенко Л. Як виховати українськомовну дитину в російськомовному оточенні? Поради відомого мовознавця. *UAINFO*. URL: <https://uainfo.org/blognews/1539858445-yak-vihovati-ukrayinskomovnu-ditinu-v-rosiyskomovnomu-otocenni>
37. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. Київ.: Генеза, 2004. 317 с.
38. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 243 с.
39. Масенко Л. Сучасні виклики, завдання й перспективи в освітній сфері України. *Утвердження української мови освіти та культури: Матеріали наукової конференції 27 квітня 2017 р.* Київ: ВЦ«Просвіта», 2017. С. 102-111.
40. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. 2-ге вид., зі змінами і допов. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 232 с.
41. Матвеєва Н. Сучасна мовна ситуація (на матеріалі масового опитування 2017 року). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12643/Matveyeva_Suchas
42. Матета О. А. Етномовний мегатренд сучасної України. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна «Питання політології»*. 2004. № 643. С. 224-231.
43. Матета О.А. Мовна політика в Україні: національна консолідація чи політичний ризик. *Історико-політичні студії*. 2013. № 1. С.113-122.

44. Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики: навч. посіб. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. С. 42 – 44.
45. Makeev S. A. Межгенерационная трудовая мобильность. Київ., 1989. С. 42-43.
46. Мечковская Н. Б. Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков: Учебное пособ. для студ. филол. и лингв. спец. М.: Флинта: Наука, 2001. 312 с.
47. Миколенко Т. М. Український міський сленг (на матеріалі усного мовлення тернопільців): автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2006. 24 с.
48. Михальчук О. «Мовна поведінка» як категорія української соціолінгвістики. *Мова і суспільство*. 2014. Вип. 5. С. 28-39.
49. Мовна політика в Україні : навч.-метод. матеріали / В. А. Гошовська; уклад. : А. В. Фоменко, Ю. В. Стрілецька. Київ. : НАДУ, 2013. 36 с.
50. Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. К.:ПіЕНД імені І. Ф. Кураса АН України, 2008. – 398 с.
51. Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (Збірник наукових праць). Київ.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. – 688 с.
52. Мозер Міхаель. Ще раз про «Європейську хартію регіональних або міноритарних мов» в Україні. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (Збірник наукових праць)*. Київ.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 15-24.
53. Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. Кам'янець-Подільський, 2002. 116 с.
54. Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України. URL: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20
55. Півторак Г. П. Історична правда проти імперської облуди. Київ: ТОВ «Артпрінтстудія», 2018. 148 с.

56. Процик І. Р. Відображення мовної картини світу футбольних фанатів у художніх творах сучасних українських письменників. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*. 2017. № 11. Вип. 23 (1). С. 155-163.

57. Пурше Т. Опыт когортного анализа географической и профессиональной мобильности. *Демография поколений*. М., 1972. 164 с.

58. Радчук В. Д. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство*. 2002. № 2 – 3. С. 39-45.

59. Ренчка І. Лексикон тоталітаризму. Київ: Вид-во «КЛІО», 2018. 231 с.

60. Результати загальнонаціонального дослідження, проведено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 13 до 18 грудня 2019 року. URL: <http://language-policy.info/2020/01/dvi-tretyny-ukrajintsiv-pidtrymuuyut-status-ukrajinskoji-movu>

61. Рік з мовним законом: що змінилося в Україні. URL: <https://www.dw.com/uk>

62. Руда О. Мовна ситуація в українських засобах масової комунікації в оцінках громадян (за результатами масового опитування). *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»; відп. ред. Василь Ожоган. Київ: Дух і Літера, 2017. Вип. 3. С. 59-68.

63. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми: підруч. Полтава : Довкілля-К, 2008. 710 с.

64. Селігей П. О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 118 с.

65. Скакун І. О. Перспективи антропоцентризму в сучасній науковій картині світу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*: науково-практичний журнал. Одеса : Гельветика, 2015. № 5. С. 193-196.

66. Сквірська В. «Мова – зброя політична» або про мовні проблеми у пострадянській Одесі. *Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 167-195.

67. Соколова С. О., Залізник Г. М. Особливості сучасної мовної ситуації України у дзеркалі соціології та соціолінгвістики. *Українська мова*. 2018. № 2. С. 3-19.

68. Соколова С. Українська мова в офіційній сфері: проблеми і перспективи. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ (Збірник наукових праць)*. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 160-173.

69. Тараненко О. О. Український і російський мовно-культурні вектори в сучасній Україні: реальність, політизація, міфи. *Мовознавство*. 2009. № 2. С. 3-33.

70. Тараненко О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 14-30.

71. Тараненко О. О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні (на загальнослов'янському тлі). *Мовознавство*. 2003. № 2-3. С. 30-56.

72. Ткаченко О. Б. Українська мова: сьогодення й історична перспектива. Київ: Наук. думка, 2014. 511 с.

73. Ткаченко Є. Поняття державної мови. *Підприємництво*: 2006. №8. С. 21-27.

74. Ткаченко О. Б. Українська мова: сьогодення й історична перспектива. Київ: Наук. думка, 2014. 231с.

75. Товт М. М. Систематизація мовного законодавства відповідно до Конституції та міжнародних зобов'язань України. *Конституція України та проблеми систематизації законодавства*: зб. наук. пр. 1999. Вип. 5. С. 234-273.

76. Ухвалено новий закон про мову. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29903678.html>

77. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови в XIV – XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. 656 с.

78. Цар І. М. Проблеми мовної ідентичності в київському молодіжному середовищі. *Слово в яzyке, речі, тексті (к 500-лєтїю Бїблїї в перєводє Францїска Скорїны): сб. науч. тр.* Брєст. гос. ун-т ім. А. С. Пушкїна. Брєст : БрГУ, 2017. С. 243-246.

79. Цар І. М. Українське повсякденне мовлення в міському молодіжному середовищі: структура і функціонування: авторєф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 19 с.

80. Цар І. Основні напрями дослідження молодіжного мовлення в умовах білінгвізму. *Соціолінгвістичне знання як засіб формування нової культури безпеки: Україна і світ: матеріали міжнародної конференції.* За ред. Галини Мацюк. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. С.115-116.

81. Чучвара А. П. Соціокогнітивні чинники формування прїзвїська школяра (на матеріалї неофіційного іменникб учнів Львівської області): авторєф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. Львів, 2013. 24 с.

82. Шаповал Ю. Мовна ситуація в Україні: історія і сучасний стан. URL: <http://memorial.cf/genocyd-ukrajinciv/duhovnyj-i-kultunyj-genocyd/780-dodatok-do-vidkrytogo-lysta-mizhnarodnij-gromadskosti.html>

83. Шевчук-Клюжева Ольга. Українське усне мовлення Донеччини. Вінниця: Видавництво «Твори», 2015. 162 с.

84. Шелудько В. Л. Мовна особистість сучасного українського державного службовця у професійному дискурсі: авторєф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2018. 20 с.

85. Шульга Н.А. Базовые принципы и ценности европейских стандартов языковой политики. *Проекты законов о языках — экспертный анализ*. 2008. № 1. С. 12-13.

86. Шульжук Н. В. Діалогічний дискурс у контексті еколінгвістичної проблематики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9 (77). С. 135-138.

87. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. Київ: Київський державний лінгвістичний університет, 2000. 284 с.

88. Яворська Г. М. Соціолінгвістичний портрет української школи: Рецензія на монографію Данилевської О. М. Українська мова в українській школі на початку ХХІ століття: Соціолінгвістичні нариси. *Українська мова*. 2019. № 4. С. 141-146.

89. Application of the Charter in Ukraine. Initial monitoring cycle. Strasbourg. 07-07-2010. – P. 7. URL: <http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/>

90. Application of the Charter in Ukraine. Second monitoring cycle. – Pp. 11–12.

91. Council of Europe. European Charter for Regional or Minority Languages. Reports and Recommendations. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and->

92. Europäische Charta der Regional- oder Minderheitensprachen. Ein Handbuch zur Sprachpolitik des Europarats. – Hrsg. v. F. Lebsanft u. M. Wingender. – Berlin / Boston: de Gruyter 2012. – VIII + 445 S.

93. European Charter for Regional or Minority Languages. Giving minorities a say. Ed. by the Secretariat of the European Charter for Regional or Minority Languages. – Б. м. (Страсбург), б. д. URL: <https://rm.coe.int/16806c7413>

94. Moser M. *New Contributions to the History of the Ukrainian Language*. Edmonton – Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press 2016. – Pp. 471–481.

95. Moser M. *Language Policy and the Discourse on Languages in Ukraine under President Viktor Yanukovich (25 February 2010–28 October 2012)*. – Stuttgart: ibidem-Verlag, 2013. – Pp. 71–88.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анкета. Социсомнибус. К.: Апрель, 1997. 12с.
2. Головаха Є.І., Паніна Н.В. Зміни мовної ситуації в Україні. Українське суспільство: моніторинг 2000 р. Інформаційно аналітичні матеріали. К., 2000. – С. 274 – 285.
3. Декларація прав національностей України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text>
4. Декларація про державний суверенітет України (1990 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text>
5. Європейська хартія регіональних або міноритарних мов. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_014.
6. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Страсбург, 5.XI.1992. – Ред.: Секретаріат Європейської хартії регіональних мов та мов меншин. – Б. м. (Страсбург), б. д. URL: <https://rm.coe.int/belarus-brochure-ua->
7. Закон про мову набув чинності: які норми почали діяти вже. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2741582-zakon-pro-movu-nabuv-cinnosti-aki-normi-pocali-diati-sogodni.html>
8. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
9. Закон України «Про засади державної мовної політики» (від 03.07.2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text>
10. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text>
11. Закон УРСР «Про мови в Українській РСР». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text>
12. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text>
13. Закон України «Про національні меншини в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12#Text>

14. Закон України «Про інформацію» (1992 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
15. Закон України «Про статус суддів» (1992 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-12#Text>
16. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» (2006 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3317-15#Text>
17. Закон України «Про Конституційний Суд України» (2017 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
18. Закон України «Про систему суспільного телебачення і радіомовлення» (2014 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text>
19. Закон України «Про телекомунікації» (2004 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text>
20. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» (2007 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>
21. Закон України «Про кіноматрографію» (1998 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80/ed20110115#Text>
22. Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» (1998 р., нова редакція 2012 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12#Text>
23. Закон України «Про видавничу справу» (1997 р., нова редакція 2020 р.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318/97-%D0%B2%D1%80#Text>
24. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
25. Кулик В. В усіх типах медій споживачі віддають перевагу продуктам українською мовою (опитування). URL: <https://language-policy.info/2017/08/v-usih-tyrah-medij-spozhyvachi-viddayut-perevahu-produktam-ukrajinskoju->

26. Опитування групи «Рейтинг» (грудень 2017). URL: <https://language-policy.info/2018/02/zrosla-kilkist-pryhylnykyv-ukrajinskoji-movy-yak-jedynoji->

27. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Про функціонування української мови в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/886-IV#Text>

28. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. Справа про застосування української мови. *Вісник Конституційного Суду*. 2000. №1. С. 7–9.

29. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови 1992 р.), м. Київ, 12 липня 2000 року. Справа N 1-34/2000. N 9-рп/2000. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00>

30. Становище української мови в Україні в 2016 році. URL: <http://dobrovol.org/files/2016/Stan-movy-povnyj-08112016.doc>

31. Становище української мови в Україні в 2017 році. </ URL: [/dobrovol.org/news.php?id=353&type](http://dobrovol.org/news.php?id=353&type)

32. Становище української мови в Україні в 2018 році. URL: www.dobrovol.org/article/356/

33. Стан української мови в Україні 2019. Щорічний моніторинг. URL: https://texty.org.ua/articles/97860/Stan_ukrajinskoji_movy_Shorichnyj_monitoryng_pisla_splesku-97860/

34. Стан української мови в Україні 2020. Щорічний моніторинг. URL: <https://language-policy.info/2020/09/vyjshlo-nove-sotsiologichne-doslidzhennya-pro-ukrajinsku-movu/#more-6014>

35. Українське суспільство – 2001. Анкета. К: ІС НАНУ, 2001 (січень). 27 с.

36. Українське суспільство: соціологічний моніторинг 2002 / За ред. Н.В.Паніної. К., 2002. 132 с.

37. Українське суспільство: соціологічний моніторинг: 1994–2003. К., 2003. С. 46.

ДОДАТКИ

Анкета для проведення опитування школярів, розроблена О. Данилевською [15]

1. Рік народження _____
 2. Стать: жін. _____ чол. _____
 3. Місце постійного мешкання: столиця , область _____, обласний центр , невелике місто , селище , село (назва _____).

4. Освіта батьків:

	Середня	Середня спеціальна	Незакінчена вища	Вища	Мають наук. Ступінь
Матір					
Батько					

5. Професія батьків:

	За освітою	Ким працює зараз
Матір		
Батько		

6. Мова спілкування:

У родині	Українська	Російська	Обидві	Інша
з матір'ю				
Батьком				
бабусею/дідусем				
іншими родичами				
Під час навчання на уроках				
на перервах: з учителями;				
з однокласниками				
На дозвіллі з друзями				
у громадських місцях				

7. Якою мовою Ви шукаєте інформацію в Інтернеті?

- укр. / завжди , здебільшого , інколи , ніколи
 рос. / завжди , здебільшого , інколи , ніколи
 англ. чи інш. іноземною / завжди , здебільшого , інколи , ніколи

8. Якою мовою Ви переглядаєте фільми?

- укр. / завжди , часто , інколи , ніколи
 рос. / завжди , часто , інколи , ніколи
 англ. чи інш. / завжди , часто , інколи , ніколи

9. Якою мовою Вам зручно читати:

- художню літературу – українською ; російською ; українською і російською ; іншою ;
- періодику – українською ; російською ; українською і російською ; іншою ;
- навчальну літературу – українською ; російською ; українською і російською ; іншою ;

10. Якою мовою Вам доводиться читати?

- художню літературу – українською ; російською ; українською і російською ; іншою ;
- періодику – українською ; російською ; українською і російською ; іншою ;
- навчальну літературу – українською ; російською ; українською і російською ; іншою ;

11. Чи переходите Ви на мову співрозмовника?

	З російської на українську	З української на російську
Дуже часто		
Тільки в школі з учителями		
Інколи з родичами		
Інколи, коли до мене звертаються іншою мовою незнайомі люди		
Дуже рідко		
Ніколи		

12. Як Ви ставитеся до того, що навчаєтеся в українськомовній школі?

- Мені це подобається, бо українська мова є для мене мовою родинного спілкування
- Мені це подобається, хоч українська мова і не є для мене мовою родинного спілкування
- Мені це подобається, бо я живу в Україні, тож знання української мови стане мені в пригоді в подальшому житті
- Я про це не замислююся, це вибір моїх батьків
- Мені це байдуже, бо для мене немає значення, якою мовою говорити
- Інше (вказати)

13. Чи віддасте Ви колись своїх дітей до школи з українською мовою навчання?

- Так Ні Важко відповісти

14. Як би Ви оцінили мовне середовище у вашій школі?

- Майже на 100% українськомовне
- Здебільшого українськомовне, проте зрідка трапляються ситуації, коли хтось користується російською мовою
- Українська та російська мови використовуються приблизно навпіл – кожна у своїй ситуації: українська на уроках, російська на перервах
- Українська та російська мови використовуються одночасно навіть на уроках – залежно від того, хто яку мову обрав для спілкування
- Майже на 100% російськомовне

15. Чи припускаєтеся Ви помилок у мовленні, говорячи українською мовою?

- Так Зрідка Ніколи

16. Чи припускаєтеся Ви помилок у мовленні, говорячи російською мовою?

- Так Зрідка Ніколи

17. Чи звертаєте Ви увагу на помилки в мовленні однокласників?

- Так Ні

18. Як Ви ставитеся до таких помилок?

- Вони мене дратують
- Мені байдуже, я не звертаю увагу на мову
- Я вказую на помилку, раджу говорити правильно
- Я жартую з тими, у кого трапляється помилка
- Я зневажаю людей, які говорять з помилками

19. Чи трапляється таке, що вчителі користуються російською мовою?

	Ніколи	Зрідка	Часто	Завжди
На уроці				
Під час перерв				
На прогулянці чи під час позакласних заходів				
У спілкуванні з батьками				

20. Як Ви ставитеся до того, що вчителі, попри українськомовний статус школи, користуються російською мовою?

- Мені це подобається, бо в Україні скрізь така ситуація
- Мені це подобається, бо так мені простіше спілкуватися з учителями
- Мені це байдуже, я не звертаю жодної уваги на мову

- Мені це не подобається, бо я весь час мушу перемикатися з мови на мову
- Мені це не подобається, бо я мушу підлаштовуватися до ситуації
- Інше (вказати)

21. Чи відвідуєте Ви уроки російської мови?

Так Ні

22. Якщо Ви відвідуєте уроки російської мови, то чому?

- Бо такий урок є в розкладі занять
- Бо так хочуть мої батьки
- Бо хочу знати й цю мову, адже вона є живаною в Україні
- Бо хочу знати цю мову, адже для мене російська – мова рідного спілкування

23. Чи хотіли б Ви навчатися в школі з російською мовою викладання?

Так Ні Мені байдуже

24. Чи траплялися у Вас ситуації, коли Ви починали відповідати на уроці російською мовою?

Часто Зрідка Ніколи

25. Чи трапляються такі ситуації з Вашими однокласниками?

Часто Зрідка Ніколи

26. Як реагують на це вчителі?

	Ніяк, продовжують урок	Роблять зауваження, про дотримання мовного режиму	Самі переходять на російську мову
Більшість			
Деяко			

27. Чи траплялися у Вас під час перебування у школі конфліктні ситуації через мову?

Так Ні

28. Якщо так, то що було, на Вашу думку, причиною конфлікту?

- Зауваження вчителя про дотримання мовного режиму, з яким Ви не погоджуєтесь
- Ваше зауваження вчителю, щоб він не порушував мовний режим
- Нерозуміння одне одного, бо користувалися різними мовами
- Намагання подратувати вчителя, який Вам не подобається
- Упереджене ставлення до Вас з боку вчителя
- Інше (вказати)

29. Як Ви думаєте, які наслідки має двомовність у школі?

- Це не має жодних наслідків
- Наслідки позитивні, бо ми отримуємо досвід користування двома мовами, уживаними на території України
- Наслідки негативні, бо, перебуваючи у двомовному середовищі, ми не знаємо на високому рівні ні тієї, ні тієї мови
- Наслідки негативні, бо мови під час паралельного використання сплутуються, через що ми робимо більше помилок
- Інше (вказати)

30. У чому, на Вашу думку, виявляються Ваші особисті мовні права в школі?

31. Що б Ви змінили в мовному середовищі школи?

32. Якщо під час заповнення анкети у Вас виникли міркування про використання мов у Вашій школі і в державі загалом, поділіться ними.

ДЯКУЄМО!

АНКЕТА

Стать ж / ч

Рік народження

Де працюєте/навчаєтесь

1. У повсякденному житті ви спілкуєтесь:

- а) українською мовою;
- б) російською мовою;
- в) суржиком;
- г) іншою мовою;

2. Як, на Вашу думку, змінилася загальна ситуація щодо функціонування української мови в Україні за роки незалежності?

- а) відбулися значні зміни на краще;
- б) відбулися незначні зміни на краще;
- в) нічого не змінилося;
- г) відбулися незначні зміни на гірше;
- д) відбулися значні зміни на гірше;

3. Чи змінилася загальна ситуація щодо функціонування російської мови в Україні за роки незалежності?

- а) відбулися значні зміни на краще;
- б) відбулися незначні зміни на краще;
- в) нічого не змінилося;
- г) відбулися незначні зміни на гірше;
- д) відбулися значні зміни на гірше;

4. Чи відомі вам країни з кількома державними мовами?
- а) так;
 - б) ні;
5. Введення другорядної державної мови, на Вашу думку:
- а) нашкодить Україні;
 - б) не становить небезпеки;
6. Чи відповідає сучасний стан функціонування української мови в усіх сферах мовлення її статусу «державної»?
- а) мова використовується в тому обсязі, що вимагає статус;
 - б) мова не використовується в тому обсязі, що вимагає статус;
 - в) мова використовується з порушенням норм;
7. У яких, на вашу думку, сферах життєдіяльності можливо послуговуватись російською мовою?
- а) на державному рівні;
 - б) у побуті;
 - в) у сфері науки;
 - г) у родинному колі;
 - д) у сфері послуг;
 - в) взагалі не використовувати;
8. У яких, на вашу думку, сферах життєдіяльності варто послуговуватись українською мовою?
- а) на державному рівні;
 - б) у побуті;
 - в) у сфері науки;
 - г) у родинному колі;
 - д) у сфері послуг;
 - е) взагалі не використовувати;

9. Чи вважаєте, що говорити українською мовою в нашій країні престижно?
- а) так, престижно;
 - б) престижно, але російською краще;
 - в) ні, не престижно;
10. Чи вважаєте, що говорити російською мовою в Україні престижно?
- а) так, престижно;
 - б) престижно, але українською краще;
 - в) ні, не престижно;
11. Чи згодні Ви з твердженням, що українська мова є одним із символів державності України?
- а) згоден(а);
 - б) і так, і ні;
 - в) не згоден(а);
 - г) байдуже;
12. Як Ви ставитесь до людей, які в повсякденному житті спілкуються російською мовою?
- а) мені не приємно з нею розмовляти;
 - б) мова, якою говорить людина, не впливає на те, подобається ця людина мені чи ні;
 - в) мені комфортно з нею спілкуватися;
13. На Вашу думку, в Україні російська та українська мови:
- а) протистоять одна одній;
 - б) частково конкурують;
 - в) мирно співіснують;
 - г) доповнюють одна одну;

14. Інформаційний простір (газети, радіо, телебачення тощо) в Україні можна назвати:

- а) україномовним;
- б) переважно україномовним;
- в) переважно російськомовним;
- г) російськомовним;

15. Чи існує загроза виникнення мовного конфлікту в Україні?

- а) загрози зовсім не існує;
- б) загрози швидше не існує;
- в) загроза швидше існує;
- г) існує суттєва загроза;

16. Чи призведе поширення української мови на всі сфери життєдіяльності громадян України до загострення міжнаціональних стосунків?

- а) не призведе;
- б) радше не призведе;
- в) радше призведе;
- г) призведе;

17. Коли Ви хочете подивитися по телевізору кінофільм, чи впливає на Ваш вибір мова, якою його транслюють?

- а) так;
- б) радше так, ніж ні;
- в) радше ні, ніж так;
- г) ні;

д) не дивлюсь кінофільми;

18. Якою мовою Ви б хотіли дивитися по телевізору фільми російського виробника?

а) озвучені українською мовою;

б) озвучені українською мовою із субтитрами російською мовою;

в) озвучені російською мовою із субтитрами українською мовою;

г) озвучені російською мовою;

д) мені байдуже;

19. Чи задоволені ви якістю українських субтитрів до російськомовних фільмів?

а) так;

б) ні;

в) частково;

д) мені байдуже;

Рекомендації
щодо поліпшення мовно-культурної ситуації на Рівненщині та
гармонізації національних відносин й зміцнення стабільності
поліетнічного українського суспільства

1. Системний характер заходів щодо поліпшення мовно-культурної ситуації на Рівненщині передбачає розширення сфери функціонування української мови у таких вимірах:

демографічному (новонароджені у міжетнічних шлюбах, молодь);

соціальному (формальні й неформальні еліти, бізнес, масова культура, спорт, дозвілля);

інституційному (державне управління, місцеве самоврядування, судочинство тощо);

освітньому (мовний режим у закладах освіти);

інформаційному (ЗМІ, Інтернет, програмне забезпечення різних типів);

сфера послуг, виробництво, реклама (маркування товарів, мовне забезпечення інструкцій для користувачів і технічної документації тощо).

2. Інформаційна підтримка та моральне (матеріальне) заохочення дій посадовців місцевого й обласного рівнів, підприємців, керівників підприємств усіх форм власності та ін., спрямованих на гармонізацію національних відносин та зміцнення стабільності поліетнічного українського суспільства.

3. Керівники Рівненщини, впливові особистості регіону, відомі журналісти, популярні у соціальних мережах блогери утверджують престиж української мови як державної власним прикладом.

4. Науково-педагогічні та педагогічні працівники дотримуються єдиного мовного режиму не лише під час виконання професійних обов'язків (урок, лекція, виховний захід, заняття, батьківські збори та ін.), а й популяризують українську мову під час спілкування із вихованцями та

здобувачами вищої освіти за межами основних форм організації навчальної та виховної діяльності.

5. Лінгводидакти розробляють новітню концепцію навчання/викладання української мови, яка передбачає не лише навчання мови, а й реальне національне виховання носіїв мови через її посередництво.

6. Влада міста й області бере на себе зобов'язання організувати безкоштовні курси з вивчення української мови для мешканців Рівненщини та для іноземних громадян, які проживають на території області й претендують на отримання громадянства в Україні.

7. Запровадити щорічний моніторинг щодо функціонування української мови у різних галузях життєдіяльності мешканців Рівненщини з обов'язковим оприлюдненням його результатів у засобах масової інформації та обговоренням на рівні сесій облради, міськради та ін.

8. У закладах вищої освіти області передбачити підготовку фахівців, які професійно спроможні здійснювати діяльність, спрямовану на формування національно свідомої україномовної особистості, та викладання відповідних навчальних курсів, які б сприяли формуванню високого рівня національної свідомості здобувачів вищої освіти.

9. Під час підвищення кваліфікації педагогічних працівників у Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти передбачити спеціальні курси, що спрямовані на формування високої культури українського фахового мовлення.

10. Працівникам обласного управління освіти і науки взяти на контроль функціонування української мови під час культурно-масових свят на Рівненщині, ініціювати щорічний регіональний конкурс на кращу авторську пісню українською мовою та оприлюднення його результати у засобах масової інформації області.

11. При мовних кафедрах закладів вищої освіти Рівненщини організувати навчально-консультаційні центри для надання необхідної

допомоги усім установам (які цього потребують) щодо оформлення документації українською мовою.

12. Консолідувати діяльність освітніх установ міста й області з молодіжними організаціями на засадах *патріотичного виховання (і засобами української мови та історії зокрема)*.

Отже, державна політика у мовній сфері та рівень національної свідомості кожного громадянина України повинні сприяти поширенню української мови у всіх сферах життєдіяльності та підвищенню престижу всього українського.